

Anmeldelser

Thomas Højrup: Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering.
Institut for europæisk folkelivsforskning
1983. ISBN 87-563-0484-6. Kr. 198,25.

Ved udviklingen af samfundsvidenskabelige områder som jura, økonomi og statsvidenskab har etnologien hidtil kun spillet en meget lille rolle. Den baggrundsviden om samfundet, som tilrettelæggelse af lovgivning og anden samfundsmæssig styring fordrer, har man fået fra andre kilder, ikke mindst socialforskerne.

Den slags indarbejdede mønstre er meget vanskelige at ændre. Når først det er anerkendt, at man f.eks. i forbindelse med lovforberedende udvalgsarbejde følger en bestemt arbejdsmetode og henter oplysninger fra bestemte kilder, vil denne adfærd til stadighed underbygge sin egen legitimitet. Det billede, man på denne måde får af virkeligheden, er pr. definition det rigtige. Selv om alle og enhver i og for sig ved, at virkeligheden ikke sådan lader sig indfange bare ved hjælp af talmæssige opgørelser, men at der er mange andre indfaldsvinkler. Gennem kunsten f.eks. får vi en anden forståelse, og navnlig gælder det, at kunstnere har en evne til at fornemme skift i udviklingsretninger, før det kan aflæses af statistikken. Kvalitative beskrivelser kan specielt i en opbrudsperiode sige mere om menneskers og samfunds virkelighed end de kvantitative opgørelser, der nødvendigvis må beskæftige sig med en situation, der allerede er passeret. Den mest udbredte mellemform mellem det kvalitative og kvantitative er vel iøvrigt journalistikken. Indenfor samfundsvidenskaben er man dog også blevet mere tilbøjelig til at se begrænsningen i de hårde data og på forskellig måde søge at få de bløde beskrivelser med. Hele dette spørgsmål om det videnskabelige grundlag har f.eks. optaget den fremtrædende norske sociolog Nils Christie, der for nogle år siden på en FN-

verdenskongres havde et indlæg med den karakteristiske titel: Er tiden inde til at holde op med at tælle?

I denne situation er det, at etnologien og dermed beslægtede områder som kultursociologien kommer ind som en – tør jeg næsten sige – nyopdaget kilde til den samfundsforståelse, som må være bl.a. juraens fundament. Forudsætningen er naturligvis, at etnologiens resultater kommer ud til en bredere kreds. Her tror jeg, etnologen Thomas Højrup's fremstilling: »Det glemte folk« med undertitlen »Livsformer og centraldirigering«, har haft meget stor betydning.

Det glemte folk

Bogen bygger på en undersøgelse, som er foretaget i et samarbejde mellem Københavns Universitets Institut for Europæisk Folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut. Gennem projektet er sket en kortlægning af tilværelsen for familier, der m.h.t. erhverv, bolig og familiesituation er typiske for tilværelsen henholdsvis på landet, i købstaden og i den lille by på landet. Undersøgelsen er foretaget i Skive og på Sallingegnen. Tilsvarende undersøgelser er foretaget andre steder i landet, og arbejdet med at nuancere billedet af forskellige livsformer fortsætter. Vi står kun ved begyndelsen til noget, der, efterhånden som nye resultater publiceres, kan give en ny forståelse af menneskers oplevelse af deres egen hverdag, og af deres forhold til samfundet.

Bogen er et opgør med den antagelse, at der findes et sæt »naturlige værdier«, ens for alle mennesker, som kan danne grundlaget for en entydig samfundsmodel. Folks behov er bestemt af den livsform, de lever under, og vi har flere sådanne livsformer eller kulturer i Danmark.

Det afgørende nye er, at Højrup fastlægger nogle sæt af adfærdsmønstre og værdier, der tager udgangspunkt i, hvordan folk opfatter deres arbejdssituation. Der

konstrueres et analyseinstrument, hvor adfærd og værdier i forskellige livsformer danner et sammenhængende logisk hele. Dette analyseinstrument er udviklet i et stadigt samspil med de empiriske data, man kan indsamle om, hvordan mennesker faktisk oplever deres hverdag. De forskellige livsformer fastlægges gennem økonomiske, politisk-juridiske og ideologiske karakteristika.

Den livsform, vi umiddelbart forbinder med livet på landet, lever videre hos andre selvstændige. En anden livsform har sin kerne i byernes arbejderbefolkning. En tredje omfatter de karrieresøgende, højere funktionærer. Herudover nævnes en fjerde livsform, borgerskabet, dem, der ejer de kapitalistiske virksomheder. Men denne sidste livsforms værdier og eksistensbetingelser er ikke analyseret i bogen.

Om den »selvstændige« livsform gælder, at det økonomiske grundlag er den direkte vare- eller ydelsesproduktion. Producenten udfører selv mange funktioner i fremstillingsprocessen, og familien er integreret i arbejdet. Livsformen forudsætter, at manden og konen (og i et vist omfang børnene) løser hver deres bestemte opgaver, og der opleves ingen alvorlige problemer med ligeværdighed.

Denne livsform er også afhængig af tætte bånd uden for de snævre familier. Der foregår en intens udveksling af ydelser, og der er ingen klar adskillelse mellem arbejde og fritid.

Intet af det, familien laver, har karakter af uforspligtende hobbyvirksomhed. De dyrker have, fordi de skal bruge produkterne til sig selv og som led i den stadige udveksling. Hvis en er fritidsfisker, er det for at fange fisk, ikke for at få en natur- eller sportsoplevelse.

For »byarbejderen« er det økonomiske grundlag salget af egen arbejdskraft til en kapitalistisk virksomhed. Arbejdet ses som et middel til et rigt liv i fritiden. Arbejdsgiveren er fundamentalt en modpart, som skal presses til at give højere løn, kortere arbejdstid og andre goder. Solidaritet med arbejdsfæller er en nødvendig forudsætning. Ligeværdighedsspørgsmål blandt familiens medlemmer opleves heller ikke her som noget større problem. Det er typisk nødvendigt, at også kvinderne er på

arbejdsmarkedet. Livsformen er afhængig af offentlige institutioner og fritidsfaciliteter. Solidaritet og velfærd er dominerende værdier.

Den »karrierebestemte« livsforms økonomiske grundlag er også salget af egen arbejdskraft, men det sker på individuelt grundlag. Hele familiens forhold og status bestemmes af, hvorledes det går den, der er i karrieren, og det er næsten altid manden. Det er almindeligt at flytte for at opnå en bedre stilling. Familiernes oplever her et alvorligt ligeværdighedsproblem. For selv om kvinderne også tager et arbejde, vil det normalt være uden særlig betydning for familiens stilling. Tro på individuel dygtighed og videreudvikling er dominerende værdier.

En livsforms overlevelse er bestemt af, at visse ydre betingelser er til stede. Ændres disse ydre forhold, vil livsformen søge at tilpasse sig, så der på ny fremkommer en sammenhæng, der giver mulighed for at leve videre med de vante værdier. Efterhånden som flere og flere er presset ud af landbruget, har livsformen tilpasset sig ved, at folk er blevet selvstændige som vognmænd, mekanikere, møbelfabrikanter osv. Andre henter nødvendige indtægter ved at arbejde i byens virksomheder. Men idealet om den selvstændige tilværelse lever uantastet. Og den realiseres i muligt omfang ved at bevare bopæl på landet, ved at dyrke noget jord, ved fritidsfiskeri osv. og ved på denne måde fortsat at være med i det netværk af gensidige ydelser, der hører livsformen til.

En skønmæssig opgørelse over, hvor mange mennesker, der i Danmark lever under de forskellige livsformer, viser overraskende, at der er nogenlunde lige mange – ca. 1,5 million – der lever en tilværelse præget henholdsvis af den selvstændiges og byarbejderens livsform. Og det ser endda ud, som om der er en vis overvægt til den selvstændige side. Gruppen med den karriereprægede livsform er derimod ikke mere end halvt så stor, på væsentligt under en million.

Hvad der måske er mest overraskende ved analysen er, at den moderne teknologi på mange måder har betydet en styrkelse af den selvstændige livsform. Omvendt er byarbejderens livsform trængt af den

moderne teknologi. De større, kapitalintensive virksomheder kræver mindre arbejdskraft, og den tunge industri er under stadig pres fra udviklingslande med billigere arbejdskraft.

Medens de ydre »naturlige« vilkår således er gunstige for den selvstændige livsform, og ugunstige for byarbejderens livsform, viser bogen, hvorledes samfundsplanlægningen forholdsvis entydigt har været rettet mod opfyldelsen af de behov, der hører byarbejderens livsform til. Og samtidig har været direkte undergravende for den selvstændige livsform.

Dette illustreres gennem den politik, Skive kommune har ført. Målet har været at trække større, kapitalistiske virksomheder til byen, at koncentrere boligbebyggelsen i boligkvarterer og i øvrigt at skabe faciliteter, som kunne tiltrække nye indbyggere. Planlægningen har været gearet til en opdeling mellem forskellige sider af tilværelsen.

Samtidig har lovgivningen også modvirket den fleksibilitet og integration, der er en eksistensbetingelse for den selvstændige livsform. Bogen bruger her 180 sider på at beskrive den udvikling, der endte med en lov, der forbød erhvervsmæssigt fritidsfiskeri. Loven er af jollefiskerne på Limfjorden og ved andre kyster oplevet som et uretfærdigt indgreb mod hele deres livsform. De havde den fiskeribiologiske sagkundskab i ryggen, når de hævdede, at det ikke var deres form for fiskeri, der nedbrød fiskebestanden. Det var det hårdhændede trawlfiskeri.

Resultatet er da heller ikke blevet, at befolkningen retter sig efter det nye forbud, men at den traditionelle konflikt mellem folk og myndigheder er blevet trukket skarpere op. Fiskerikontrollen har fået flere ansatte og nye hurtige både. Fritidsfiskerne har til gengæld udviklet nye teknikker. Økonomien er gået under jorden. Og et yderligere resultat har været, at denne befolkning i vidt omfang i en periode vendte sig til Fremskridtspartiet, der som det ene stemte imod den nye lov.

Grundlaget for en juridisk og politisk diskussion

Thomas Højrup's bog har allerede givet anledning til en betydningsfuld debat. Folke-

livsforskerens påpegning af forskellige livsformers sammenhængende værdisystemer, og disse livsformers afvisning af at rette sig efter regler, der var en trussel mod livsformens videreførelse, rejser spørgsmålet om lovgivningsmagtens og centraladministrationens reelle styringsmulighed. Også forholdet til det juridiske værdisystem, der udtrykkes i retsenhedsidealet, kommer herved under debat. Spørgsmålet er, hvordan vi på samme tid kan sikre en for et samfund nødvendig retsenhed og imødekomme forskellige livsformers helt forskellige behov.

Under et møde, hvor Thomas Højrup havde mulighed for at fremlægge sine resultater for en fremtrædende kreds af politikere, jurister, samfundsforskere og virksomhedsledelsesteoretikere blev der – navnlig fra Bent Rold Andersens side – stillet spørgsmål ved, om en analyse med udgangspunkt i nogle få livsformer er tilstrækkelig til at give en rimelig forståelse af den nutidige samfundssituation. Folkelivsforskerne går ud fra, at det er måden, arbejdslivet er organiseret på, der bestemmer livsstilen. Der er imidlertid andre faktorer, der hver for sig kan danne baggrund for forskellige livsstile, f.eks. alder, uddannelse og livs- og familiesituation. Vi har mange, mange flere livsstile, og de skifter hurtigt. Dette kan illustreres ved at se på sagen vedrørende det såkaldte sultecirkulære. Frem til slutningen af 70'erne gjaldt der en fælles norm for, hvordan unge blev forsørget. Det var noget, forældrene påtog sig, indtil børnene flyttede hjemmefra på grund af studium, eller de var blevet selvforsørgende. Også i andre lande betragtes det som ganske almindeligt, næsten naturligt, at forældrene fortsætter med forsørgelsen, så længe børnene bor hjemme.

Da man i 1975-76 gennemførte bilstandsloven, var der faktisk ingen, der overhovedet tænkte på hjemmeboende børn og unge som bilstandsklienter. Loven havde tanke på dem, der i en periode blev arbejdsløse. Fra omkring 1978 begyndte der imidlertid på bilstandskontorerne at komme unge, der under henvisning til, at de var fyldt 18 år, og at forældrene således ikke længere efter de familieretlige love havde forsørgelsespligt, søgte kontanthjælp. Bilstandskontorerne begyndte fak-

tisk at udbetale 3-4.000 kr. månedligt til hjemmeboende børn, og op til 5-6.000 til dem, der var flyttet hjemmefra uden at have noget forsørgelsesgrundlag.

Herved opstod to konkurrerende norm-systemer. De fleste benyttede sig ikke af muligheden, og anså det for ufint at gøre det. Andre fandt det rent selvfølgeligt, at også unge måtte benytte sig af den ret, der fremgik af loven. Det var klart, at den blotte eksistens af muligheden for at få udbetalt et meget stort beløb om måneden påvirkede normerne. Flere og flere fulgte tilskyndelsen til at bruge muligheden.

Ved sultecirkulæret anerkendte man de unges krav på bistand, men beskar samtidig beløbet, så det ikke oversteg det, de i givet fald kunne modtage som studerende. Herved kom man imidlertid i den situation, at man så at sige ikke tilfredsstillede nogen, men krænkede alle. Cirkulæret byggede ikke på nogen af værdisystemerne. Der er stadig forskel på dem, der holder sig til den gamle norm, og ikke søger bistand, og dem, der gør. Forskellen er blot blevet mindre. Og det er nu således, at de unge uden egen forsørgelse, der søger hjælp, skilles ud og får en ringere behandling end ældre i tilsvarende situation.

Problemet blev karakteriseret som uløseligt.

Der er stribevis af tilsvarende eksempler, hvor man bygger en lovgivning på et eksisterende værdisystem, og hvor loven ikke kan fungere, hvis dette værdisystem nedbrydes. Hvis nogen sætter sig ud over de forudsatte normer, kan de finde huller i systemet, de kan udnytte til egen fordel. Med en tæt regulering og et vaklende værdisystem blir det en anerkendt sport at finde smuthullerne. Overtræderne tiljubles.

Lovgivningsmagtens modreaktion vil være at søge at lappe på systemet, således at hullerne lukkes. Hele systemet blir herved mere indviklet, og sporten i at finde nye huller øges. De smarte vinder stadig, og dem, der står tilbage, fremtræder som dumme og naive.

Dette problem er blevet en trussel mod velfærdsstaten.

En bedre samfundsforståelse

For at få styr på et tilsyneladende normmæssigt stadigt mere fragmenteret sam-

fund har vi for mig at se god brug for livsformsundersøgelserne, der viser, hvorledes der under de mange, hurtige normskrift ligger meget stabile, sammenhængende kulturer. Hvor ideologi, politik, økonomi og jura kommer til at fremstå i en sammenhæng.

Der udfoldes i disse år fra politisk og administrativ side bestræbelser på at orientere samfundsstyringen efter befolkningens reelle behov, fremfor at gå ud fra specialisters fastlæggelse af behovene. Den tidligere regering kaldte det omstilling af den offentlige forvaltning. Den nuværende bruger etiketten modernisering. I den faglige ledelsesjargon tales om serviceledelse. Det drejer sig altså om at tage udgangspunkt i menneskers hverdag og de betingelser, de skal have opfyldt for at opleve et godt liv. Da det netop er folkelivsforskernes felt, bør deres bidrag til vores billede af virkeligheden påkalde sig helt anderledes interesse for samfundsstyringen, end det hidtil har været tilfældet.

Hvad kan vi få at vide om forskellige livsformers udbredelse i forskellige samfund? Er der en sammenhæng mellem den succes, det japanske samfund oplever, og det forhold, at det er et almindeligt mønster, at japanske arbejdere holder fast ved ønsket om en meget tidlig afsked fra de kapitalistiske virksomheder for at slutte med en såkaldt »anden karriere« som små selvstændige? Er der en sammenhæng mellem livsformernes udbredelse og det store antal nystartede virksomheder i USA? Kan vi indenfor landets egne grænser få en forklaring på, at der startes langt flere selvstændige virksomheder i Jylland end på Sjælland? Hvordan spiller psykologi og etnologi sammen? Hvordan trives forskellige personlighedstyper indenfor forskellige livsformer?

Det er ikke tilfældigt, at »Det glemte folk« kom som resultat af en ny faglig kobling mellem planlæggere og folkelivsforskere. Men som de opregnede spørgsmål viser, er der behov for endnu bredere koblinger for at tyde, hvad det er, der i disse år sker i vore samfund.

Hans Henrik Brydensholt.

Johannes Møllgaard: Landbrugets livsformer

SBI-Byplanlægning 49. Statens Byggeforskningsinstitut 1984.

ISBN 87-563-0544-3. Kr. 170,80.

Johannes Møllgaards beskrivelse af livsformer i dansk landbrug er resultat af SBI-projektet »Regionplanlægning og levevilkår«, hvor man i 1979 og 1980 indsamlede viden om, hvorledes folk på Skiveegnen lever. Møllgaard er en historisk og sociologisk orienteret planlægger, og bogen indledes derfor med en diskussion af forskellige planlægningsmodeller. Møllgaard, der er inspireret af »den generative planlægning«, ser viden om og forståelse for folks levevis som en forudsætning for planlægningsprocessen, og denne viden, finder han, kan erhverves gennem livsformsbeskrivelser. Begrebet livsform afgrænser han til at omfatte tre kerneelementer: et teoretisk system (folks viden om verden og mennesker), et værdisystem (normer og værdier, der kanalisere folks handlinger) og endelig et praktisk system (selve den menneskelige aktivitet).

Bogen skildrer levevisen på landet fra århundredskiftet til i dag. Møllgaard tager udgangspunkt i den traditionelle opdeling af landbefolkningen i to grupper: gårdmænd og husmænd. Hver gruppes livsmønster skildres for sig; først behandles forældre- og bedsteforældregenerationens liv, og derefter følger en gennemgang af nutidige landmandsfamiliers dagligdag.

Det materiale, der ligger til grund for undersøgelsen, består dels af optegnelser og observationer indhentet under feltarbejde, dels af arkivalisk og statistisk materiale samt af skolestile og beskrivelser af folks karriereforløb fra rubrikken »Mærkedage« i lokale aviser.

Efter et lille, klart og præcist rids af de historiske rammer for det danske landbosamfund gennemgår gårdmændenes situation 1900-1970. Gårdmændene beskrives som en magtfuld gruppe. Standsbevidsthed og -forskelle belyses, gårdmændene residerer som patriarker i deres hushold med de mange tjenestefolk, dominerer gennem utallige tillidsposter det lokale fællesliv og driver selskabelighed og gæstfrihed. Man gør sig gældende lokalt,

man er en god nabo, og hjemme bestræber man sig på at forvalte den gård, man har fået overdraget, bedst muligt. Da begrebet livsform forudsætter et værdisystem, lægger Møllgaard vægt på at analysere normer og idealer om »det gode liv«, og dette aspekt understreges i dette afsnit fint af de mange citater fra avisernes mærkedagsrubrikker.

Afsnittet om de moderne gårdmænd er bygget anderledes op. Situationen for de gårdmænd, der har overtaget deres brug i 70'erne beskrives. Der lægges vægt på de ydre, økonomiske vilkår, disse landmænd er underlagt, rationaliserings- og specialiseringstendensen i landbruget omtales, og livsmønstret for familier på brug, der er baseret på forskellige produktionsgrene og med forskellig arbejdsorganisation, gennemgås. Møllgaard konstaterer, at det økonomiske net, landmænd er involveret i, er blevet mere fjernet og bureaukratisk, mens en lignende udvikling ikke er sket i det sociale netværk. Her er man stadig dybt lokalt forankret og holder fast ved de traditionelle samværsformer. Samtidig mener han, at det stærkt faldende antal lokale tillidsposter har ført til en social udjævning i landbosamfundet, og at dette sammen med »gårdens omdannelse til familiebrug« har ført til en privatisering af gårdejerens livsform.

Også i beskrivelsen af forældre- og bedsteforældregenerationen blandt husmændene er hovedsynsvinklen skildringen af »det gode liv«. Med udgangspunkt i typiske karriereforløb, en gennemgang af husmændenes bierhverv som supplerende indtægtskilde og af husmandskonens arbejdsindsats tegnes et billede af, hvorledes man gennem flittighed, arbejdsomhed og nøjsomhed og uden at spare sig selv kunne nå idealet: en større ejendom. I analysen af det gode liv bruger Møllgaard her dels aviscitater, dels husmandsbevægelsens idégrundlag. Ideologien og dyderne fremhæves, men man savner måske i skildringen nogle overvejelser over, hvorledes disse vurderinger vedr. slid og slæb og nøjsomhed virkede indadtil i husmandens dagligdag, og hvorledes han opfattede sig selv i forhold til andre grupper i landbosamfundet.

I dette afsnit beskæftiger Møllgaard sig

endvidere nærmere med de pensionerede husmænds levevis. Han beskriver, hvorledes de bliver i lokalområdet og som regel i vid udstrækning opretholder et aktivitetsmønster fuldt af allehånde arbejdsopgaver og fortsætter deres gamle, sociale samværsformer. Han viser også, at dette mønster kan opretholdes, selv om man er flyttet på alderdomshjem, idet kapitlet rummer en nøje beskrivelse af dagligdagen på en sådan institution.

Igen skifter synsvinklen i Møllgaards skildring af arvtagerne, 70'erne og 80'ernes landmænd med de mindre jordtilliggende. Bedriftsstrukturen i dansk landbrug fra 1937 til 1975 gennemgås, og Møllgaard konkluderer, at det i dag ikke længere er en særlig driftsform, som karakteriserer en husmand – den intensive driftsform, hvorigennem husmændene i århundredets første årtier havde skabt deres egen identitet. Møllgaard inddeler de nutidige husmænd i to grupper: den ekspanderende og den traditionelle husmand, og levevisen for forskellige familier hørende til disse grupper beskrives. Holdning til investering, opsparing og arbejde er forskellig hos disse to grupper. Hos den ekspanderende er investering og reinvestering midlet til stadig vækst og tilværelsen defineret af de ydre økonomiske vilkår, der kræver stadige kalkulationer. Den traditionelle husmand, der findes i en række varianter, har i højere grad bibeholdt forældregenerationens holdninger, omend hans ydre vilkår kan være væsentligt anderledes end forældrenes, f.eks. har mange af de traditionelle husmænd fuldtids udearbejde.

Efter livsformsbeskrivelserne følger et konkluderende kapitel, hvor Møllgaard især beskæftiger sig med de forandringer, der er sket for husmændenes vedkommende. I stadig stigende grad er landmændene blevet afhængige af det øvrige samfund, de tvinges til rationelle overvejelser, ligesom strukturændringer undergraver landmandens ideologer om selvstændighed og fri konkurrence. Endelig slutter bogen med kapitlet »planlægning for livsformer«.

Der er sket store ændringer i de sidste par generationer i det danske landbosamfund, og det er et væsentligt emne, Johs. Møllgaard har valgt at undersøge. Desuden

arbejder han med en problemstilling, som er central i etnologisk forskning, nemlig studiet af hverdagslivets mangfoldige former. Endvidere har etnologer netop introduceret begrebet livsform i diskussionen om, hvorledes man analytisk og metodisk foretager sådanne undersøgelser.

Den empiri, Møllgaard lægger frem, er interessant læsning. De klareste og mest præcise skildringer gengives af forældre- og bedsteforældregenerationernes livsmønstre, mens nutidens landmænd er mere løst beskrevet. Problemet er måske, at den virkelighed, som man selv direkte kan iagttage, er mere kompliceret og ikke så let umiddelbart at passe ind i et mønster eller en form. Da Møllgaard ikke foretager nogen opsummeringer eller konklusioner undervejs i bogen, er det meget vanskeligt at se, hvilke livsformer han egentlig opererer med, hvori de består, og hvori de afviger fra hinanden. Under de nutidige familiers situation gennemgår han således forskellige familier. Drejer det sig om vidt forskellige livsformer, eller er de varianter af en type, og på hvilket abstraktionsniveau skal livsformerne analyseres? I sin indledning har Møllgaard nævnt, at det historiske perspektiv, som han anlægger i bogen, er vigtigt, fordi det kan give »en forståelse af landmændenes forankring i en særlig livsform«. Imidlertid foretager han ingen præcise, sammenlignende vurderinger vedr. de mønstre, han har kortlagt for de forskellige generationer. Han berører meget kort nogle »seje strukturer« og taler om holdninger og mønstre, der kun vanskeligt forandrer sig, men diskuterer ikke disse problemer til bunds. Overvejelser vedr. de nævnte og lign. problemer ville ellers have sat livsformsbeskrivelserne ind i et bredere perspektiv og ville måske også have åbnet for mere generelle overvejelser vedr. hele problematikken og den analytiske brug af begrebet livsform.

Desværre er brugen af begrebet livsform heller ikke entydig bogen igennem. Møllgaard har defineret, hvorledes han opfatter begrebet, men i fremstillingen bruges også flere gange termer som »livsstil« og »livsmønstre«, uden at det klart fremgår, om de er ensbetydende med livsform eller har en anden betydning.

Møllgaard har beskrevet og tolket sin

empiri og systematiseret den ved hjælp af en række forskellige livsformer. Netop dergennem giver bogen læseren anledning til omtanke og til selv at skulle overveje problemer i forbindelse med et studiefelt, der er centralt i dagens etnologi.

Statens Byggeforskningsinstitut har med udgivelsen af Johannes Møllgaards bog taget et godt initiativ, og man kan kun håbe, at byplanlæggerne vil sætte flere lignende undersøgelser i gang og publicere resultaterne heraf fremover.

Gudrun Gormsen.

Johs. Møllgaard: Byens sociale geografi, studier af Skive

Statens Byggeforskningsinstitut. Byplanlægning 47, 84 s. ISBN 87-563-0536-2. Kr. 91,00 + moms.

Denne publikation er del af en række publikationer, som er en følge af Statens - Byggeforskningsinstituts forskningsprojekt »Regionplanlægning og levevilkår«. Af andre publikationer kan anbefales »Byplanlægning, kulturlandskab og livsform« af N. B. Groth og J. Møllgaard, Planstyrelsen 1982, og »Det glemte folk« af Th. Højrup, Statens Byggeforskningsinstitut og Institut for europæisk folkelivsforskning 1983, da de på sine områder supplerer og uddyber problemstillingerne, der behandles i denne bog.

Bogens udgangspunkt er en skarp og velbegrunnet kritik af byplanlæggernes opfattelse af byen som begreb. Alle kan være enige om, at den praktiske byplanlægnings hovedopgave er »at pleje og udvikle vore byer, så de bliver gode steder at leve og arbejde i«.

I mange år har man hovedsageligt beskæftiget sig med den første del af målsætningen »At pleje og udvikle den fysiske by«. Man byggede eller bygger på en skematisk opfattelse af, hvordan mennesker er, og hvordan de bør leve, for at stederne i byerne kan blive gode.

Interessen for, hvordan mennesker i virkeligheden lever, er trådt i baggrunden. Byplanlægningen er blevet mere og mere teknisk. Den fysiske planlægger opfatter byen som en samling fysiske elementer såsom bygninger, veje og friarealer, som

det gælder at skabe orden i og transformere »gode steder« om til begreber som bebyggelsesgrad, vejbredder, byggelinier etc.

Planlovsreformen i 1970'erne skabte en lovgivning, som giver byernes politikere og planlæggere i samarbejde med borgerne en stor magt og mulig indflydelse på byernes udvikling. Nu var redskabet der endelig til at kunne skabe byer, som er »gode at leve og arbejde i«.

Resultatet har været noget nedslående, idet den førnævnte arealfetichisme er blevet forstærket og nu suppleret med en regelformalisme. Regler og systemtænkning vil altid have en tendens til at foretrække en ensartethed eller formalisme både med hensyn til benævnelser og afgrænsninger.

Det er på denne baggrund, at bogen virker så forfriskende og provokerende. Den stiller ganske enkelt spørgsmålet: »Er det ikke på tide, at man søger at finde ud af, hvordan mennesker lever – ikke alene hvilke vilkår de lever under, men også hvordan de reagerer på disse vilkår?« Bogens hypoteser er, at »mennesker, der deler livsform, deler en verden. Livsformens fælles verden er hele den sammenhæng, de ting indgår i, som livsformen bruger.« De forskellige livsformer er altså forskellige kulturer, som indebærer, at »livsformen i sin praksis følger regler ved omgang med ting og mennesker«. »Livsformen omfatter således en gruppe mennesker, der stemmer overens i sprog og som bruger de samme regler. Med fælles forståelse af, hvad sagen drejer sig om, deler man også livsperspektiv og har en fælles forståelse af det gode liv.«

Denne tankegang eller synsvinkel er en yderligere positiv udvidelse af de levevilkårsundersøgelser, som startede i 1970'erne, og som mere objektivt søger at formulere levevilkårene.

Og nu kommer vi til kernen i bogens forskningsresultater eller budskaber. Den søger at vise, at de forskellige livsformer giver sig udtryk i den geografiske opbygningsstruktur i byerne. Der indføres begrebet domæne, hvorved der menes »de geografiske områder, som de mennesker, der deler en livsform, er fortrolige med, bruger og sætter deres præg på, og som de

netop af den grund er i stand til at beherske«, og videre, at »mennesker med forskellige livsformer kommer i dagliglivet kun lidt ind på hinandens domæner«. Disse synsvinkler eller arbejdshypoteser ligger bag selve undersøgelsen af domicildannelse i Skive.

Undersøgelsen er delt op i to dele, »Skive 1834« og »Skive 1979«. »Skive 1834« giver et spændende billede af byens struktur og opdeling i forskellige områder for forskellige livsformer. Menneskers livsforløb var stærkt knyttet til den stand, man tilhørte.

Denne historiske del giver et overbevisende indtryk af de forskellige livsformers domicil. Der var stor forskel på, hvor i byen borgerskabet, håndværkerne og småkårsfolk levede. Det er veldokumenteret, men rummer ikke større ny viden.

»Skive 1979« sætter sig for at vise nutidens domicildannelse. Man har valgt at vise, hvordan tre grundlæggende livsformer – 1) de selvstændiges livsform, 2) lønarbejdernes livsform, 3) spiralisternes livsform (en karriereorienteret erhvervsgruppe) – lever i forskellige dem indbyrdes adskilte geografiske områder af byen (domiciler).

Byen er delt op i 46 områder, og man viser på kort over byen, hvor de hovedgrupper, som er udtryk for forskellige livsformer, lokaliserer sig separat i afgrænsede områder. Med hensyn til lokalisering af sin bolig kan man sige, at mennesket vælger det område, hvor »krage søger mage i samme rede«.

Der skal ikke rejses en diskussion om undersøgelsens metoder og resultater. Man må sige, at undersøgelsens hypoteser er blevet bekræftet. Der skal dog flere og mere dybtgående undersøgelser til, før man kan sige, at resultaterne kan generaliseres (hvad forfatteren ikke lægger skjul på).

Hvad kan man nu som byplanlægger anvende dette til? Den vigtigste lære er, at man må lære noget mere. Det er vigtigt at lære og ikke mindst respektere befolkningen og dens forskelligheder – forlade gennemsnitsbetragtningerne – bag alle paroler om at solidarisere sig med folket også at respektere dets forskellige livsformer. På den anden side viser bogen også, at hvis man tager dens konklusioner for alvorligt,

så falder man i den anden grøft. Menneskers opfattelse af deres liv – livsform – er meget statisk. Det er vigtigt at forstå, at der i livsformbegrebet er en stærk tendens til at lægge vægt på det eksisterende og det fortidige, og det er svært at indbygge det fremtidige. Mennesker har vanskeligt ved at sætte deres liv i relation til de generelle samfundsstrukturelle tendenser og lægger mere vægt på hvad nogle kalder »lokalsamfundssnæversyn«.

Der skal her nævnes et eksempel. Den store forskel mellem forskellige livsformer er forestillingen om livet i familierne. Disse er under alle omstændigheder under store forandringer. Kvindernes ønske om større ligestilling på alle områder kommer til at tvinge store ændringer igennem i alle typer livsformer. Man kan forestille sig, at mange livsformer helt vil forsvinde. Hvor længe vil kvinderne acceptere, at manden anvender sin fritid på fiskeri? Hvornår slår den livsform igennem, hvor kvinderne også kræver at komme på fiskeri, mens »stodderen kan blive hjemme og klare de forbandede unger og opvasken«?

Fra byplanlægningens overdrev skal også nævnes et eksempel. Den engelske arkitekt Sterling fik opført et boligområde i Preston for arbejdere, hvor alt var holdt i gråt og sort. Begrundelsen var, at så ville de kommende beboere »føle sig hjemme«, da det lignede det slum, de kom fra.

Tilbage står dog, at hvis bogen tvinger alle, som beskæftiger sig med byerne, til at være kritiske overfor den »gode latin«, så går bysamfundene lysere tider imøde.

John Allpass.

Kristian Kristiansen: Danske øgenavne
Lademann, København 1984. 80 s. ill.
ISBN 87-15-07713-6. Kr. 48,50.

Øgenavnet har altid været personnavneforskningens problembar. Og ikke uden grund. Kender man ikke forklaringen på et øgenavn, er det ikke morsomt, men kender man forklaringen, kan man også komme i vanskeligheder. For hvem bryder sig om at blive hængt ud som *Bøssekarl*, *Hestetysten* eller *Øltønden*? Og endelig det helt store problem for sprogforskeren: Hvordan definerer man et øgenavn? Exam. art. Kristian

Kristiansen, Odense sætter let og elegant over disse vanskeligheder og præsenterer os i en velskrevet bog »Danske øgenavne« for et spændende og bredt udvalg (med forklaringer!) af de over 16.000 øge- og tilnavne, som han med utrættelig flid har indsamlet såvel fra fag- og skønlitteraturen som fra meddelere over hele landet.

Bogen indledes med et afsnit, hvori forfatteren blandt andet forsøger en klassifikation af forskellige typer af øgenavne. Dette kapitel er vel det mindst vellykkede i bogen, fordi forfatteren faktisk behandler overbegrebet *tilnavn* og således medtager ganske neutrale uofficielle navne som f.eks. *Per Købmand* og *Niels Vendelbo*. Interessant er kapitlet om øgenavnets psykologi, kapitlet om køn, øgenavne og samskindsforhold, hvoraf det fremgår, at øgenavne tilsyneladende er et mandsfænomen (86,3 % af øgenavn bærerne er mænd, kun 13,7 % kvinder). I et underholdende kapitel udtaler kendte folk sig om deres egne til- eller øgenavne.

Men det er leksikondelen, der gør denne bog til så spændende læsning. Øgenavne som *Arme og Ben*, *Axel Togang(e)*, *Fyrtårnet* og *Bivognen* og *Hundeklipperen* kan vi jo nok selv gennemskue, men vil man have forklaringen på *Blikbukserne*, *Elefantslagteren*, *Elias med Ildvognen*, *Galocheræven*, *Komptojohan* og *Amarius Kasparius Olivarius Dingeldarius Kligenborg Klokker* (Danmarks længste øgenavn), så må man læse videre i Kristian Kristiansens (*Kristian Togangs?*) »Danske øgenavne«. Forfatterens ønske om, at bogen må slides i laser, har al mulig udsigt til at gå i opfyldelse!

Eva Villarsen Meldgaard.

Marianne Zenius: Mandø i hundrede år

Bygd 1983, 128 s. ill.

ISBN 87-87293-29-3. Kr. 69.

Ribe- og Sønderjyllands amters museumsråd har i 1981 igangsat et forskningsprojekt om Vadehavets Kulturhistorie. Formålet er at indsamle viden om erhvervs- og kulturmønstre i vadehavsregionens lokalsamfund. Projektet skal dels indsamle og formidle viden om den enkelte lokalitet, dels tilvejebringe et materiale, som på

længere sigt kan danne grundlag for sammenlignende studier i regionen.

Ingen øer i Danmark er vist så vanskeligt tilgængelige som Mandø. Man kan sejle dertil, men ikke uden besvær, og ikke helt ind til kysten. Man kan til tider køre dertil, men kun når der er ebbe, – og vinden samtidig vil. Livet på Mandø er også i dag underlagt naturkræfterne. I Sprogforeningens Almanak står, hvornår der er høj- og lavvande. Ingen Mandø-bo kan indgå en aftale uden at have konsulteret denne bog, og alligevel kan indgåede aftaler ikke altid overholdes, hvis vejret ikke vil. Den nybyggede Låningsvej fra 1978 har mildnet lidt på naturens styring, men det er stadig ikke muligt for skolebørn eller folk med fast arbejde at garantere deres tilstedeværelse på fastlandet på et givet tidspunkt, hvis de kommer hjemmefra.

Beliggenheden i Vadehavet har præget levevilkårene på øen, og gjort overlevelsen til en udfordring. Digerne er flere gange blevet gennembrudt, og havet har overskyllet større eller mindre dele af øen, sidste gang ved stormfloden i 1981.

Bogen er en kronologisk fremstilling af Mandø historie i de sidste 100 år, men med et tilbageblik til 1500-tallet. Der er ikke anvendt nogen skarp periodisering, og de enkelte temaer gennemgås ikke systematisk i alle afsnit.

Mandøboerne har været meget tilpansningsdygtige i tidens løb. De har konstateret, hvorledes andre folk skaffede sig føden, har set udviklingen lidt an, – og har så anvendt det, de kunne bruge.

I 1700-tallet ernærede man sig ved fiskeri, landbrug og lidt handel. Efterhånden som århundredet skred frem, begyndte flere og flere mænd at hente hovedindtægten ved søfart, en udvikling, der varede til omkring 1900. Mændenes fravær fra øen gjorde landbrugsarbejdet til kvindearbejde.

Landbrugsarealets størrelse er øget gennem tiden. Havet har givet mere end det har taget, og digebyggeriet har hjulpet til at øge landbrugsarealet, fx i 1881 og 1937. Da sejlskibene blev afløst af dampskibe, kom mændene tilbage til øen, og bedre økonomiske muligheder for landbruget gjorde i årene efter århundredskiftet dette erhverv til hovederhverv. Således fik øen fx andelsmejeri 1897. (Lukket 1971).

Landbruget er det emne, der mest gennemgående belyses i bogen, og det er meget velillustreret med kortmateriale. De forskellige sider af landbrugsproduktionen har været vægtet forskelligt gennem tiden. Agerbrug, fåreavl, mælkeproduktion og opfodning af kvæg har på skiftende tidspunkter været hovedindtægtskilden. Det er dog karakteristisk, at næsten alle supplerede indkomsten med forskellige småjobs: post, vognmand, telefonist for blot at nævne nogle få.

I 1982 var 60 beboere over 50 år, 13 mellem 15 og 50 og 8 under 15 år. Indkomsterne består i stigende grad af efterløn og sociale indkomster, og arbejdet som hjemmehjælper har fået øget betydning. Forfatteren ser ikke lyst på øens fremtid. De sammenlægninger af landbrug, der er sket andre steder i landet, er ikke sket på Mandø, og tidspunktet er nok forpasset.

Bogen er meget velillustreret. Fotografier, kort, husplaner, diagrammer og kurver over landbrugsarbejdet gør bogen tiltalende. Efter teksten og et resumé er der en række nyttige oversigter over udviklingen af en række forskellige forhold, fx befolkningsudviklingen, erhvervsfordeling, bierhverv gennem tiden, husdyrbestanden og jordudnyttelsen. Der afsluttes med kilder og litteratur.

Kan Mandø-boerne lide at bo på øen? Det kan de måske nok, men de kan vist ikke lide hinanden. Nogle af dem taler sammen i walkie-talkie, – men ellers sidder de mest for sig selv. Livet foregår om sommeren, når familie og venner er på visit eller på feriebesøg. Det giver bogen indtryk af, uden at man føler sig overbevist om, at indtrykket er korrekt. Tvivlen skyldes forfatterens arbejdsmetode.

Når bogen er blevet mere kedelig, end den kunne være, skyldes det nok, at forfatteren under sit to måneders ophold kun fortalte beboerne på Mandø om undersøgelsens sidste del. Hun fortalte ikke, at der også ville komme en bog ud af det, af frygt for at de så ikke ville udtale sig. Derfor har hun følt sig forpligtet til kun at anvende den indsamlede viden indirekte. Det betyder, at der er ganske få citater i bogen, – og vi møder næsten ingen levende mennesker, kun dem på fotografierne og på kirkegården. Spørgsmålet er, om det indsamlede mate-

riale ville være blevet ringere af, at folk havde fået ordentlig besked om hensigten. De 81 Mandøboere ville formodentlig have været glade og stolte over at kunne medvirke til bogen om deres ø, – og de kunne selv være kommen med. Nu er de næsten alle blevet en del af en statistik, eller omskrevne til en refererende tekst. De kan ikke over for venner og bekendte vise frem, hvad de hver især har bidraget med.

De bevilligende myndigheder har spenderet tre måneders og en uges løn til forfatteren, og siden endnu en månedsløn til at færdiggøre rapporten. Det foreliggende arbejde repræsenterer en betydelig større arbejdsindsats, end der er betalt for. Da udkants- og øproblematik er en vigtig del af vor samfundsudvikling, er det væsentligt, at den behandles kvalificeret, og at betalingen står mål med arbejdsbyrden. Det tjener de to amter til ære, at de har sat projektet i gang. Det ville tjene dem til endnu større ære, hvis de også betalte, hvad det kostede at udforme den færdige fremstilling.

Helle Askgaard.

To mand og en båd

Tekst: Sven Thorsen, Foto: Torben Steen Andersen. Bjergsted. 1984. 47 s. ill. ISBN 87-980504-7-8. Kr. 79.

Dette er en god lille bog, som varmt kan anbefales. Den handler om to ældre bundgarnsfiskere ved Isefjorden, som man i en letløbende tekst og med gode fotografier følger året igennem. Det er en etnografisk beskrivelse i den forstand, at den bygger på observation og samtale, men samtidig har den det historiske perspektiv, som fremkommer ved, at de to fiskere fortæller om deres baggrund og om den udvikling, bundgarnsfiskeriet har gennemløbet i de seneste 60 år.

Bundgarnsfiskeriet er et traditionelt fiskeri, som bygger på en erfaring og et lokalkendskab, man ikke kan lære på en fagskole. Det er et erhverv, som, især i vore dage, da der næsten kun er ål tilbage at fiske, skal bringe årsindtægten i en kort forårssæson og en lidt længere efterårssæson, hvor man fisker henholdsvis gule og blanke ål. Resten af året laver man nye

garn, reparerer de gamle, holder bådene ved lige, slår 500 pæle i det tidlige forår og trækker dem igen i det sene efterår.

Tidligere havde man også forårsbundgarn til sild, hornfisk og torsk, men de forekommer nu i så små mængder, at det dårligt lønner sig at sætte forårsgarnene. Om det skyldes forurening eller overfiskning tør de to mand i båden ikke udtale sig sikkert om.

Bogen er skrevet i et levende og letlæseligt sprog, men er alligevel så grundig, at man næsten kan bruge den som lærebog i bundgarnsfiskeri – og i den særlige livsform, der følger med. Om den er på retur er ikke helt klart – mange af dens udøvere er ældre mennesker, men unge er kommet til i de senere år. Måske kan livsformen overleve, hvis den kan fastholde tilstrækkeligt mange, som foretrækker at følge naturens gang fremfor fabriksfløjtens hyl.

Hvis interesserede læsere ikke kan finde Bjergstedts Forlag, så prøv at ringe til 03-47 67 25 i Jyderup.

G. Nellemann.

skatte dem, kommer ikke på arkiv. Og tjener de, som bådejere, nok, er det ikke til at afgøre, hvad der er det vigtigste for dem, fragtfart eller fiskeri.

Alligevel skinner det igennem at temmelig mange i Kerteminde har levet af fiskeri, måske ikke som en egentlig levevej, men som en måde at overleve på – og det gælder nok også andre steder i landet.

I Kerteminde fik erhvervet betydning som levevej allerede i den første del af 1800-tallet. Bådernes antal tager til, og de bliver større, og med forbedrede afsætningsmuligheder til fiskeguano- og konserverfabrikker går det yderligere frem efter 1840 – især for »bådførerne«. Da jernbanen kom til Kerteminde år 1900 fordobledes antallet af erhvervsfiskere i løbet af få tiår, hedder det i konklusionen. Bogens periode slutter dog år 1899, så vi må vente på fortsættelsen og håbe på, at Kerteminde Museum, hvis leder har været med til at befordre historie-specialet i trykken, vil tage tråden op.

G. Nellemann.

Ole Vaaring: Fiskeriet fra Kerteminde i 18. og 19. århundrede

Kerteminde Avis Forlag 1984. 52 s. ill.
ISBN 87-88703-00-3. Kr. 49,85.

Bogens undertitel er: En undersøgelse af Kerteminde fiskeris historie og bidrag til historien om et erhvervs udvikling. Det er et speciale fra historiestudiet ved Odense Universitet, som her udgives ubearbejdet, men garneret med billeder fra Kerteminde Museum, som desværre ikke er trykt særlig godt.

Der er altså tale om et studie foretaget på arkiver og biblioteker, og det fortæller da heller ikke meget om selve fiskeriet og fiskerne. Forfatterens udgangspunkt er påstanden om, at fiskeriet her i landet gik katastrofalt tilbage efter middelalderens store sildefiskerier for at genopstå i løbet af forrige århundrede.

Forfatterens problem er, at kilderne ikke siger ret meget om fiskere og fiskeri, og at det er svært at skelne mellem fiskere og søfolk i arkivalierne. Kilderne er ofte told- og skatteregnskaber, så folk, der ikke tjener eller ejer nok til, at samfundet kan be-

Syv bøger om spillemænd

Karl Skårup: Med harmonika rundt i Thy
Eget Forlag, Koldby 1983. 24 s. Kr. 40

Spillemandsmusik fra Sydthy efter Jens Christensen Ettrup 1833–1918
Udgivet af Spillemandslauget Østjyderne, 1982. 72 s. noder, ill.

Tinne Gissel: Viggo Post. En spillemænd i Sydthy
Forlaget Buen, Heltborg 1984. 106 s. noder, ill. ISBN 87-88633-00-4 Kr. 76.

Viggo Balle Gade og Sven Ottosen:
Viggo Balle Gade. Spillemænd og smed.
Folkemusikhusets Forlag, Albertslund 1981. 142 s. noder, ill.
ISBN 87-87878-07-0. Kr. 50.

Søren Kristian Vad: Spillemandsmusik på Silkeborg-egnen
En nodesamling. Indsamlet af Søren Kristian Vad. Silkeborg Bibliotek 1984. 34 s. noder, ill. Kr. 50.

Line Hansen, Torben Hviid
& Erik Hoffmann: Fløjtelaurs.
En spillemand fra Odsherred 1873–1944
Folkemusikhusets Forlag, Albertslund
1984. 120 s. noder, ill.
ISBN 87-87878-08-9. Kr. 65.

O. H. Andersen: Ottomine og Hartvig –
sange og fortællinger
Skælskør Folkekulturarkiv. Skælskør
1982. 116 s. noder, ill.
ISBN 87-981239-1-2. Kr. 60

Indenfor de seneste år er der kommet en række bøger om spillemænd udsendt på små alternative forlag og i beskedent udstyr. De har deres baggrund i den fornyede interesse for spillemandsmusikken, der har været herhjemme i det sidste tiår, og de fleste af dem er tydeligt inspireret af de ideer og holdninger, der udbredes fra Folkemusikhuset i Hogager.

Fire af bøgerne er om Thy-musik. Enklest af dem er Karl Skårups »Med harmonika rundt i Thy«. Her er det musikeren selv, der har samlet 21 af sine egne melodier: valse, polkaer, tangoer m.v. blot suppleret med nogle få ord til hver melodi, hvor han begrundet dens navn.

Fra det sydlige Thy er også Jens Christensen Ettrup, hvis musik spillemandslauget Østjyderne præsenterer. Udgangspunktet her er to nodebøger, som Jens Christensen Ettrup nedskrev i sidste halvdel af sidste århundrede. Disse nodebøger beskrives glimrende i et særligt afsnit. Af deres indhold på ca. 200 melodier gengives 30 i arrangerede udgaver med tilsat anden stemme og becifring. Ved hjælp af oplysninger fra spillemændens efterkommere og med brug af kirkebøger og panteprotokoller beretter gruppen så som spillemanden, der var tømrer og smed, samtidig med at han med sine forældre drev en mindre gård og gik ud som spillemand. En ting, der udmærker denne bog, er et afsnit om musikken i nodebøgerne, der sætter melodierne i relation til dansen og refererer til andre trykte kilder og derudover også bringer iagttagelser om karakteristiske træk i Ettrups musikalske sprog.

Viggo Post fra Bedsted i Sydthy er idag 94, men stadig levende og stadig spillende. I 1982 mødte Tinne Gissel ham i forbin-

delse med et projekt som langtidsledig. Mødet ændrede projektet og resulterede i en bog om Viggo Post. Tinne Gissel genfortæller i et levende og letflydende sprog det, som Viggo har berettet om sig selv og sin familie, om mennesker og fester og oplevelser i sine unge dage og om andre spillemænd. Der gengives 29 af Viggos melodier i en enkel nedskrift med becifringer, men derudover er de musikalske oplysninger få, og redegørelsen for de tilhørende danse klares med henvisninger til Foreningen til Folkedansens Fremmes egnshefter. Dette er i hvert tilfælde en sandhed med modifikationer. Det burde være anført, og der kunne være henvist til de danseoptagelser på video, der rent faktisk er lavet sammen med lokale folk og med Viggo Post som spillemand.

Spilleteknikken får man langt mere at vide om i Sven Ottosens bog om Viggo Gade. Dels er de 45 melodier nedskrevet med angivelse af bueføring og strøgteknik og brug af ornamentering og dobbeltgreb, og derudover gengives indgående en række spændende samtaler om spillemåden og dens betydning for dansen. – Her får man virkelig noget at vide. Til alle turdansene (og det er de 26 af dem) er der udførlige dansebeskrivelser lavet på grundlag af oplysninger fra Viggo selv samt i enkelte tilfælde fra andre ældre folk i Midtthy. Teksterne i bogen er med undtagelse af nogle få redaktionelle indskud båndudskrifter af samtaler med spillemanden, der har været smed og nu bor i København og er 76 år. I sin ungdom og senere i en periode i halvtredserne har han været en meget brugt balmusiker i Midtthy.

Måden, samtalerne er udskrevet på, er ligesom i flere af de andre bøger overtaget fra Folkemusikhuset i Hogager: Båndudskriften deles op i enkeltsætninger, – en sætning pr. linie, så det hele fremstår som knækprosa. Måske kan det hjælpe folk, der har hørt den pågældende, til at genkalde sig et lydindtryk, og måske vil man også derigennem give de enkelte udsagn mere vægt, men det kan nemt virke uhensigtsmæssigt, idet det hugger en glimrende beretning i stykker, og i hvert fald er det en skrækkelig pladskrævende fremgangsmåde.

Som navnet på Søren Kristian Vads bog

antyder, handler denne ikke om en enkelt spillemands musik, men ønsker »at give et indtryk af den ikke så kendte del af egnens dansemusik«. Udgiveren, der har lavet forarbejdet til bogen som langtidsledig, bringer 25 gode melodier af 10–12 komponister. I de fleste tilfælde gives en del oplysninger om disse komponister og spillemænd, men de savnes i en del tilfælde, ligesom kildeangivelser til nogle af melodierne mangler. Det må også siges, at melodiudvalget virker noget tilfældigt, og i hvert fald savner man en fyldig mere sammenfattende beskrivelse af spillemandsmusikken og dens vilkår på egnen.

At en sådan beskrivelse kan laves med held, kan man se i bogen om Fløjte Laurs, hvor vi indgående og levende hører om Odsherreds spillemænd og deres vilkår, og hvor spillemandsmusikken og danse-traditionerne søges sat ind i en historisk og social sammenhæng. Fløjtelaur, der var maler og husmand, levede fra 1873 til 1944, og oplysningerne om ham har måttet fremskaffes ved samtaler med en række personer, der har kendt ham. Samtalerne fremtræder på den allerede omtalte Hogager-manér, og selv om disse samtaleudskrifter giver en god fornemmelse af folks berettede måde og i sig selv bliver små selvstændige historier, kan man ikke undgå at tænke på, om de faktiske oplysninger ikke ofte kunne fremlægges klarere og på en brøkdél af pladsen, hvis man i stedet refererede. Citaterne giver indtryk af objektivitet, men det er jo stadigvæk udgiverne, der afgør, hvilke citater der bringes. Gennem samtalerne lærer vi da en del om Fløjtelaur og hans spil, men beretningerne er ofte anekdotiske, så det er måske nok nogle enkelte sider af hans personlighed, disse anekdoter fastholder og forstærker. Der gengives 47 melodier, som Fløjtelaur enten selv har komponeret eller har brugt i en særlig udformning.

Den sidste af bøgerne handler ikke om spillemænd, men om sangere. Den svarer imidlertid i sin opbygning til flere af de lige omtalte, så jeg finder det på sin plads at se den i sammenhæng med dem. Det drejer sig om O. H. Andersens Ottomine og Hartvig – sange og fortællinger. Som det i de andre bøger var spillemandsstykkerne, er det her viserne (18 stykker), der sættes

overfor en række udsagn fra de to sangere, der skal belyse hinanden. Gennem de bragte viser får man en fornemmelse af, at de to ægtefællers repertoarer er meget forskellige: Ottomines er først og fremmest mere alment kendte skillingsviser, mens Hartvigs hovedsagelig er herregårdviser, men om det forholder sig sådan, eller det er et resultat af redaktionens udvælgelse får stå hen, for udgiverne dækker sig bag de »objektive« citater, der også her er skrevet på Hogagermanér. Tilbage står dog, at vi gennem bogen får en fængslende og klart opbygget skildring af to menneskers liv, samt et indblik i nogle af de sange, de har samlet og lagt sig til undervejs, og hvad sangene siger dem selv. Det er heller ikke uvæsentligt, at en hel del af viserne ikke har været trykt før.

Fælles for de 7 bøger er nok, at de er tænkt for en lille kreds af allerede interesserede. Bøgerne skal inspirere og stille et materiale op, der kan erstatte spillemanden og sangeren eller lydoptagelsen med dem. For den, der vil danne sig et sammenhængende billede af spillemandsmusikken eller sangen herhjemme, er bøgerne desværre problematiske redskaber, først og fremmest fordi udgivernes hensigter, holdninger og udvælgelsesmetoder er holdt borte fra læseren.

Det er en skam, for der ligger et stort og på mange måder kvalificeret arbejde bag.

Svend Nielsen.

Elsesmarie Dam-Jensen

& Birgit Lauritsen:

Æ ga nåk vee vå lænng æno . . .

Træk af folkesangens historie i Sønderjylland. 1983. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa. 113 s., ill. i s/h. ISBN 87-87637-17-0. Kr. 75.

»... æ tysker ka hold stand.« Sådan lyder den anden linie af den sang i sønderjysk mundtlig tradition (fra treårskrigen), som har leveret titlen til den foreliggende bog, som er et uddrag af et speciale ved Musikvidenskabeligt Institut, Aarhus Universitet (1981).

Der er tale om den første publikation indenfor et bredt anlagt forskningsprojekt med udgangspunkt i afdøde lektor Karl

Clausens store indsamlingsarbejde af folkesangen i Sønderjylland. Projektet ledes af lektor Kirsten Sass Bak, Sanghistorisk Arkiv ved Aarhus Universitet, i samarbejde med Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa.

I 1983 udkom »A har hører . . . Sønderjyder synger. Et visehefte.« Med kassettebånd (anm. i Folk og Kultur 1984), og i 1984: »Jeg gik mig ud . . . Sønderjyder synger II. Et visehefte.« Med kassettebånd. Begge publikationer er udgivet af Institut for grænseregionsforskning.

Den foreliggende bog består af tre hoveddele: 1) en redegørelse for de sønderjyske sangbøger, 2) en kortfattet fremstilling af sangens historie i Sønderjylland og 3) portrætter af 6 udvalgte meddelere, der har været besøgt af Karl Clausen og påny (1980) af Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen. Hertil slutter sig en række sammenlignende beskrivelser af de 6 meddeleres sociale og kulturelle miljøer, af meddelernes sangtradition og -miljø samt af deres sangrepertoire. Bogen afsluttes med en særdeles omfattende sanghistorisk litteraturliste.

I indledningen bestemmes begrebet »folkesang« meget bredt: »det, som folk synger«, og der gøres rede for bogens kildegrundlag, nemlig traditionelle historiske og sanghistoriske fremstillinger, trykte erindringer og egne interviews. Bogens hovedsynsvinkel præciseres således, at det vigtigste ikke er selve sangen, men måden den bruges på – dens funktion.

Det tekst- og melodihistoriske aspekt er her underordnet det funktionelle, idet forfatterne interesserer sig mere for, hvad der rent faktisk er sunget – og for virkningen heraf. Erindringer og interviews kan belyse disse forhold.

Bogens hovedtese er, at der er en divergens mellem de kategoriske udsagn – i den nationalt ret ophedede tid før genforeningen – om udbredelsen af de danske nationalsange og deres faktiske anvendelse, belyst gennem erindringer og repertoireundersøgelser, også set i relation til det brede folkesang-begreb.

Gennem de 6 meddelerportrætter og repertoireundersøgelserne i tilslutning her til eksemplificeres den faktiske brede sangaktivitet, og de danske nationalsange

placeres i et mere beskedent hjørne, når det gælder de aktive, ikke-centraldirigerede brugssammenhænge.

Forfatterne har hermed bidraget til en tiltrængt nuancering af den sønderjyske politikers, Gustav Johannsens, postulat fra 1908:

»Sangen er altid blevet dyrket meget i Nordslesvig, og intetsteds kender man de danske Nationalsange saa godt som her. Smaa børn, Ynglinge og Jomfruer, Mænd og Kvinder indtil Oldingeaalderen kan de danske Nationalsange udenad fra første til sidste Vers. Sangen har altid været Nordslesvigernes Tilflugt i den nationale Kamps mørkeste Dage.«

Når det gælder bogens 6 meddelere og deres repertoire, er det imidlertid påfaldende, at den danske arbejdersang savnes totalt – på nær en enkelt meddelers to numre. Spørgsmålet rejser sig, hvorvidt Karl Clausen og bogens forfattere i deres opøgende virksomhed mht. meddelere og sangmiljøer har været for ensidige. Andre undersøgelser – i teglværksmiljøet på Broagerland – har dokumenteret en levende og aktiv arbejdersangtradition indenfor Socialdemokratiet og fagbevægelsen.

Et af forfatternes formål »var også at få nogle oplysninger om Karl Clausens fremgangsmåde i de optegnelser, han havde lavet, hvor interessen var samlet om sangen og ikke om meddelerne som personer.«

Netop i relation til ovenstående havde det været interessant med en nærmere analyse af miljøudvælgelse og arbejdsmetoder, men bogen oplyser desværre intet herom. Måske fordi der er tale om et forkortet universitetsspeciale?

Karsten Biering.

Hjælp til viseforskere

Hanna-Sofie Molde: Skillingsviser 1558-1951 i Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs bibliotek. Universitetsbiblioteket, Trondheim 1981. 322 s. Ill. No. kr. 150. ISBN 82-7113-031-5.

Ådel Gjøstein Blom: Norske mellemalderballadar 1, Legendeviser. Meloditillegg: Øystein Gaukstad, Nils Schjørring. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø

1982. 225 s. ill., noder. No. kr. 195. ISBN 82-00-14202-7.

Vésteinn Ólason: *The Traditional Ballads of Iceland*. Historical Studies. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík 1982. 419 s.

Bengt R. Jonsson (huvudredaktör) i samarbejde med Margareta Jersild (melodie-dering) og Sven-Bertil Jansson (textedering): *Sveriges Medeltida Ballader 1*, Naturmytiska Visor. Svenskt Visarkiv, Stockholm 1983. 495 s., Noder. ISBN 91-22-00619-2.

Fire betydelige værker har set dagens lys i Norge, Island og Sverige fra 1981 til 1983. De skal kun omtales kort her som en orientering for Folk og Kulturs læsere:

Molde har lavet en katalog over 1197 skillingsvisetryk, som tilsammen indeholder 1507 forskellige viser, hvoraf mange er danske, og hvoraf flere af de ældste ikke findes i Bibliotheca Danica.

Katalogen indeholder 1. Alfabetisk hovedregister med indførsel på forfatter, titel, udgiver og oversætter, eventuelt på førstelinje hvor trykket mangler forfatter og titel (s. 239) og 2. Førstelinjeregister med henvisning til indførsel i alfabetisk hovedregister (s. 240–322).

Mere end halvdelen af trykkene stammer fra Thorvald Boeck (1835–1901), der var jurist og bibliofil. Han begyndte allerede at samle som stor dreng. Blandt boghistorikere er han velkendt. Foruden skillingstryk, håndskrifter, portrætter og autografer indeholder hans samling 31.467 bind, og den regnes for forrige århundredes mest værdifulde norske privatbibliotek. Den blev i 1899 solgt til Det kgl. Norske Videnskabers Selskab.

Registreringsarbejder som Moldes er uundværlige arbejdsredskaber for viseforskerne, ja for alle der mere systematisk interesserer sig for den ældste visetradition.

Det er de store tekstkritiske udgaver også. Efter det danske forbillede, Danmarks gamle Folkeviser I–XII (1853–1976), er man nu begyndt at udgive de tilsvarende viser i Norge og i Sverige.

Blom har valgt et populærvidenskabeligt niveau, Jonsson-holdet derimod et i strengeste forstand videnskabeligt.

Blom skriver lette introduktioner og bruger gode billeder, som gør udgaven tiltrækkende og sympatisk at stifte bekendtskab med. Selv er hun legende-specialist. Hun har skrevet bogen *Ballader og legender*. Fra norsk middelalderdiktning, og udgaven slutter sig til denne udmærkede fremstilling fra 1971. Det er nu med spænding, man ser hen til de bebudede fem næste bind (trylleviser, historiske viser, ridder-viser, trolde- og kæmpeviser samt skæmteviser).

Jonsson-holdet har derimod leveret et pragtværk af en diplomatarisk udgave. Som Blom gengiver man også melodistoffet, men man bringer ingen redegørelse for de enkelte visers historie og udbredelse. De kommer i selvstændige kommentarbind.

Det foreliggende første bind indeholder trylleviser, de næste fire kommer til at indeholde legendeviser og historiske viser, riddervisier I og II samt kæmpeviser og skæmteviser. Derpå følger to bind med kommentarer til teksttyperne, et bind med melodikommentarer, og det sidste bind, det niende, kommer til at indeholde registre til hele værket.

Det er planen, at kommentarerne i høj grad også skal skrives af specialister uden for basisinstitutionen Svenskt Visarkivs egen forskerstab, således at de kan komme ikke alt for længe efter at bindene med teksterne og melodierne foreligger.

Til almindelig orientering kan det nævnes, at det væsentligste kildekritiske arbejde til den svenske balladeudgave forelå i 1967 i Bengt R. Jonssons disputats *Svensk balladtradition I*. *Balladkällor och balladtyper*. Og et fælles forlæg for systematiseringen af både de svenske og de norske viser forelå i 1978 i *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*, hvori der er henvisninger til og referater af viserne i Danmarks gamle Folkeviser – samt, naturligvis, også til de islandske folkeviser og de færøske.

Vésteinn Ólasons værk om de islandske viser, som er udgivet af Jón Helgason i *Islensk fornkvæ i I–VIII* (København 1962–1981), er også en håndbog. Længe har det været vanskeligt at få overblik over denne tradition, men Ólason kommenterer her de 110 viser særdeles grundigt: kilderne vurderes, visernes historie og oprin-

delse diskuteres, og der gøres rede for den hidtidige forskning. Da flere af de danske folkeviser også kendes i islandsk tradition er det uhyre nyttigt nu at kunne konsultere Vesteinn Olasons værk, som iøvrigt er hans doktorarbejde.

lørn Piø.

Helene Didriksens dagbog og breve 1875-1891

udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Bodil K. Hansen under medvirken af Eva Auken og Aa. H. Kampp, Odense 1984, 320 s. ill. ISBN 87-7526-017-4. Kr. 148.

Helene Didriksens dagbog tilhører gruppen af såkaldte bondedagbøger, dvs. dagbøger, regnskabsbøger og lign. skrevet af mennesker, som bredt sagt var udgåede af landbefolkningen: bønder, husmænd, tjenestefolk etc.

Mens de fleste af disse dagbøger er skrevet af mænd, er Helene Didriksen, som navnet siger, kvinde, nemlig gårdmandsdatter fra Møn, født i 1860.

Det er dog ikke udelukkende oplysninger om den specielt kvindelige del af tilværelsen, som gør denne dagbog med tilhørende breve til en guldgrube for læsere med en særlig interesse for den danske landbefolknings forhold i sidste halvdel af forrige århundrede.

Helene skriver selvfølgelig om kvindelige arbejdsområder som markarbejde, pasning og slagtning af husdyr, husarbejdet etc.; men hendes interesser, eller måske bedre udtrykt, hendes engagement lå snarere på det ideologiske plan, hvilket i Helenes tilfælde betød det grundtvigske, og her såvel det folkelige som det kristelige.

Denne grundholdning til nogle af livets hovedspørgsmål mødte Helene allerstærkest på den nærliggende Rødkilde Højskole grundlagt af den kendte venstrepolitiker Frede Bojsen i 1865. En stærk kærlighed til fædrelandet parret med kraftig afstandtagen til det politiske høje under Estrups ledelse kompletteret billedet af den unge gårdmandsdatter.

Helenes prioritering af disse spørgsmål, som hun aktivt og lidenskabeligt gik ind for i sit daglige liv hjemme på gården og i

landsbyen, knyttede hende tæt sammen med ligesindede, særlig koncentreret om friskolen i Nyborre, men medførte også at kontakterne til det traditionelle ungdomsfællesskab i landsbyen, »ungdomslavet«, efterhånden blev færre og færre, samt ikke mindst, at hendes egen familie: fader og søstre, efterhånden kom til at opfatte hende som noget sær, selvom de ellers i det store og hele delte hendes livsanskuelse på det kristelige, folkelige og politiske område.

Udgivelse af en dagbog er en kildeudgivelse. Ved de fleste kildeudgivelser er det nødvendigt at foretage en redigering og beskæring af originalteksten, en beskæring som altid kan diskuteres. I dette tilfælde har den yderst kompetente hovedudgiver, landbo- og kvindehistorikeren Bodil K. Hansen, så vidt man kan forstå af oplysningerne i bogens brede og gode indledning, prioriteret de dele af dagbogen, som særlig belyser dagbogsskriveren som enkeltperson, som kvinde, som grundtvigianer og som et menneske, der ønsker at bane sig sin egen, og fra hendes omgivelser noget afvigende vej.

Det er ikke noget forkert billede, vi på den måde får af Helene Didriksen; men det betyder på den anden side, at beskæringerne har begrænset læsernes muligheder for fuldtud at fornemme dagliglivet med dets arbejde og fester og det meget tætte sociale netværk, som en sådan gård og dens beboere indgik i for 100 år siden. I denne vurdering har det måske en vis betydning, at udgiveren er historiker, mens anmelderen er etnolog?

Et er dog sikkert, og det er, at Helene Didriksens dagbog fremover vil stå som en særdeles nyttig kilde til, hvordan væsentlige grupperinger i det danske landsbysamfund i denne gæringsperiode levede, tænkte, troede og håbede.

Poul Balle-Petersen.

Fire små bøger fra Frilandsmuseet

Mette Skougaard: Som man reder ... Om sengesteder, soveskik og sengeopredning i 1800-tallets landbohem. Nationalmuseet 1983. 43 sider. Ill. ISBN 87-480-0444-8. Kr. 39,50.

Mette Skougaard: Bondens køkken. Madlavning og måltider i 1800-tallets landbosamfund. Nationalmuseet 1984. 55 sider. Ill. ISBN 87-480-0467-7. Kr. 49,50.

Mette Skougaard og Helle Thordur Hansen: Uld og hør. Tekstilt fremstilling i 1800-tallets bondesamfund. Nationalmuseet 1983. 40 sider. Ill. ISBN 87-480-0446-4. Kr. 39,50.

Mette Skougaard, Helle Thordur Hansen, Mona Rasmussen: Bondens have. Haverne udformning, dyrkning og anvendelse i 1800-årene. Nationalmuseet 1984. 48 sider. Ill. Kr. 49,50. ISBN 87-480-0469-3.

Samtlige bøger har omslag og illustrationer af Beth Beyerholm og typografisk tilrettelægning ved Jens Lorentzen. Tryk: Gullanders Bogtrykkeri.

Ovenstående bøger er formodentlig kun begyndelsen til en række små publikationer, der med føje belyser emner med udgangspunkt i samlingerne på Frilandsmuseet i Sorgenfri, hvor den ene af forfatterne, Mette Skougaard, er museumsinspektør. Ideen med bøgerne er i små overkommelige enheder at behandle særskilte emner, som der så bliver mulighed for, trods det lille format, at komme rimeligt godt rundt om, således at læsere uden særlige forudsætninger får en god indføring i de forskellige emner. Bøgerne knytter sig nært til Frilandsmuseets samlinger og kan anvendes som et slags tværgående katalog ved gennemgangen af enkelte temaer dér, men de kan også læses selvstændigt. Fremstillingen bygger på ældre og nyere værker samt på optegnelser beroende i Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelsers arkiv. Overalt er der med henvisninger gjort rede for kilder, og i hver bog er der en nyttig litteraturliste for dem, der har fået lyst til at gå videre med emnet. Som et eksempel på fin formidling fortjener bøgerne opmærksomhed. Indholdet er godt og særdeles oplysende, og Beth Beyerholms smukke og kyndige illustrationer og Jens Lorentzens meget tiltalende typografiske tilrettelægning tilfører dem et ganske særligt præg, ja, kan formodentlig gøre dem til et samlingsobjekt i oplysningens tjeneste.

Lad mig til slut lige nævne, at der formodentlig er byttet om på to illustrationer i bo-

gen Uld og hør på side 24 og 25, da skætning skal komme før hegling af hørren ligesom i teksten, og at et vindepindsnøgle ikke blot har den fordel, at man kan tage en tråd ud både fra midten og fra ydersiden af nøglet og dermed strikke dobbelt, men især har den fordel, at man ved at tage tråden fra midten undgår, at nøglet drejer rundt ved brug. Man kan derfor anbringe det på brystet i en gillikrog (en lille hægte) og således gå rundt og strikke, sådan som man så ofte ser det på afbildninger fra de jyske hedeegne.

Ulla Thyrring.

Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld

I-II

791 sider, illustreret. Redigeret af Anders Pontoppidan Thyssen; med bidrag af Inge Bundsgaard, Tove Elklit, Hans Henrik Engqvist, Henrik Fode, Lars N. Henningsen, Thomas Bloch Ravn, Sybille Reventlow, Helge Rønnow, Anne-Lise Schou-Pedersen, Søren Sørensen og Jens Chr. Varming. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Skrifter nr. 59. ISBN 87-7406-050-3. Kr. 350. For medlemmer kr. 260.

Alle byer er noget for sig selv, men Christiansfeld er det mere end andre. Den er anderledes, fordi den i bund og grund er formet af én ting: Herrnhuternes liturgi. Liturgi er for herrnhuterne ikke blot spørgsmål om en måde at afvikle gudstjenester på. Det er spørgsmålet om en måde at leve og dø på. Brødremenighedens præst Helge Rønnow siger det så kraftigt: »Det er min opfattelse, at forståelsen af Brødremenighedens liturgiske tradition er nøglen til forståelsen af Brødremenighedens historie på ethvert punkt, da det liturgiske liv var og er hjerteslaget i Brødremenighedens historie«.

En bog om Christiansfeld må derfor ikke blot tage udgangspunkt i herrnhuternes historie og ideologi. Den må i ethvert emne fastholde den liturgiske traditions mere eller mindre synlige tilstedeværelse. Det sker da også i det af Anders Pontoppidan Thyssen redigerede 2-bindsværk »Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld«. Under redaktørens store og grundige paraply-

artikel om det verdensomspændende herrnhuter-samfunds historie og dets forhold til det lille samfund i Christiansfeld folder de øvrige forfattere sig ud og fortæller om handelen og industrien, om landbruget på Brødremenighedens Tyrstrupgård, om byplanen og arkitekturen, om de berømte kostskoler, om sangen og musikken, som er central for Brødremenigheden, om befolkningens sammensætning og fattigforsorgen.

Følger forfatterne loyalt Rønnows ord om den liturgiske tradition som bærende i herrnhuternes og Christiansfelds historie og prøver at se tingene indefra, så betragter de dog også tingene udefra og kritisk. Udmærket er f.eks. Pontoppidan Thyssens præcisering af Herrnhutermissionens forhold til imperialisterne: »Brødremissionen bøjede sig principielt for den bestående samfundsorden, også slaveriet; men det fik dog betydning, at den anerkendte »de vilde« som medmennesker, der i religiøse forhold var fuldt ligestillet med de hvide«.

Interessante eksempler på, hvordan det, at herrnhuterne levede liturgisk, fik betydning for erhvervslivet, leverer Th. Bloch Ravn i sin afhandling om håndværk og fabriksvirksomhed. Den nøjagtighed, der kom til at kendetegne livet i Christiansfeld – og de andre herrnhuteramenigheder – var med til at øge produktiviteten både i landbruget, industrien og handelen. Ravn mener, at Brødremenigheden kom til at repræsentere en arbejdsmoral, der adskilte sig fra samtidens løsere disciplin og mere »nydelsesorienterede« indstilling, som han så morsomt skriver: Forestiller han sig den gamle tids bønder og håndværkere som rene sybaritter?

På den måde blev herrnhuterne banebrydere for det punktlighedens slaveri, der kom til at præge arbejdernes tilværelse under kapitalismen. Ravn skriver: »Man ønskede at skabe en ny mennesketype, og man kan sige, at brødrenes virke derved blev en faktor i skabelsen af vor tids moderne menneske. Almuens – og herunder også købstadshåndværkernes – traditionalistiske livsstil og arbejdsmoral var ikke forenelig med et moderne, driftigt og ekspansivt næringsliv. Det var derimod brødrenes stræbsomhed, dydighed, sparsommelighed og orden, og heri lå et af

deres helt afgørende fortrin i forhold til deres kolleger og konkurrenter i købstæderne. Disse særkender for Christiansfelds håndværkere og fabrikanter betød, at de i deres vareproduktion kunne kombinere kvalitet med relativ prisbillighed, og det gav virksomhederne en gennemslagskraft, der sprængte det lokale markeds snævre rammer«.

Et andet, mere oplagt eksempel på, hvordan liturgien satte sit præg, giver Sybille Reventlow i beskrivelsen af kirke- og korsalens indretning, især med hensyn til lyset: »Alt er gennemstrømmet af et ubrudt og roligt hvidt lys, som intensiveres af de hvide vægge og bænke og de store symmetriske vinduer med hvide gardiner i begge sider af salen. Herved fremkommer det, som kunsthistorikeren Wolfgang J. Müller kalder en statisk lysvirkning i modsætning til andre kirkers dynamiske lysforhold, hvor der på grund af vinduernes anderledes placering og andre arkitektoniske forhold opstår mere dramatiske spil mellem lys og skygge, som netop kan *adsprede* tankerne på grund af den levende æstetiske virkning. I Christiansfeld og i de andre brødremenigheders kirker, som er bygget efter samme princip omkring lysforholdene, har dette statiske lys den samme virkning som den til formålet indrettede musik, nemlig *fængslingen af de adsprede tanker*«.

Jeg skal ikke komme med flere eksempler på værkets dyder, selvom der er adskillige af dem. Spændende er det f.eks. at følge brydningen mellem dansk og tysk i denne af tyskere grundlagte by. I vigtige henseender udtømmer denne samling af handlinger formentlig deres emne, under alle omstændigheder vil de nu danne en uundværlig basis for videre studier i Christiansfeld f.eks. fra etnologisk og folkloristisk side. Ikke alle artiklerne er lige godt skrevet, en vis akademisk jargon præger nogle af dem.

Hvorfor har redaktionen ikke taget Jeppe Madsen Ohlsens malerier fra Christianfeld alvorligt? Herman Madsens bog om ham fra 1950 er ikke med i litteraturfortegnelsen, og der er kun ét lille billede af ham med i værket, et begravelsesbillede, der tilmed er sølle reproduceret efter en bog. Madsen Ohlsen har dog skildret både hu-

sene, menneskene og ritualerne, så man ikke glemmer det foreløbigt. Hans kunst er et sensibelt vidnesbyrd om, at denne mærkelige og smukke bys strenghed ikke var ensbetydende med tryghed for alle dens borgere. For en religionshistoriker må der være meget at hente hos Madsen Ohlsen. Og selv om hans udsagns finhed måske ikke alle kan fanges af en historikers nok så fint maskede net, så siger billederne meget om stemningerne i byen og dens stumme liv. Det er vigtigt, for det er ikke det liv, der taler højest, som har mest at sige.

Eske K. Mathiesen.

Peter Michelsen: Rejsegilde i Danmark

Arbejdsfest og håndværksskik. Nationalmuseets Forlag 1983. 166 s., ill., kort. ISBN 87-480-0462-6. Kr. 125.

Med økonomisk støtte fra Kredittforeningen Danmarks Fond for særlige Formaal har overinspektøren ved Frilandsmuseet i Lyngby, Peter Michelsen skrevet en sober bog om rejsegildeskikken i Danmark med et vist udblik til, hvordan den praktiseres i »nogle andre lande« (kap. 9).

Bogen er fuld af gode fotografier, tegninger og anskuelige kort og fremfor alt af uddrag af de 230 beretninger (ialt godt 2.200 håndskrevne sider) om skikken, der siden 1951 er indkommet som svar på Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser spørgeliste nr. 14: Rejsegilde. En spørgeliste som Michelsen også har udarbejdet og det helt i overensstemmelse med den sædvanlige NEU-omhu. Listen er gengivet i bogen, hvor den fylder 5 sider inddelt i 27 punkter.

Beretningerne til NEU udgør kildematerialet i kap. 4-8: Nybygningen pyntes, Hvor kommer kransen fra? Gildet på byggepladsen, Det efterfølgende gilde og Rejsegildets nødvendighed.

I kap. 1 og 2 berettes om Byggepladsens skikke og De ældste rejsegilder, og kap. 3 indeholder blandt andet nogle snusfornuftige teoretiske betragtninger over erindringer kildeværddi.

I det afsluttende kap. 10 Arbejdsfest og håndværksskik drøfter Peter Michelsen »to forklaringsmodeller vedrørende baggrunden for rejsegildet. Den ene peger på rej-

segildets karakter af et såkaldt arbejds-gilde, der gives som afslutning på en større arbejdsindsats og som tak og gengæld for hjælp, man har modtaget. Den anden model lægger vægten på rejsegildet som en håndværksskik, først og fremmest præget af, hvad der hører sig til blandt håndværkere, og påvirket af traditionen i håndværkerlavene«.

De tre kulturhistorikere, der herhjemme tidligere har beskæftiget sig med spørgsmålet (C. Nyrop i 1903, Helge Søgaard i 1949 og Aug. F. Schmidt i 1939 og i 1950) mener, at det er en håndværksskik, og Schmidt at det specielt er en tømrerskik.

Michelsen konkluderer: »Vi kan bare konstatere, at der under forskellige forhold har været en betoning af snart den ene, snart den anden side af rejsegildets karakter. På landet er sammenhængen med arbejdsfællesskab og arbejdsgilder ofte trådt tydeligt frem, mens under bymæssige forhold de håndværksprægede træk har spillet en stor rolle«.

Konklusionen er typisk for hele bogen. Som den fine forsker og museumsmand Michelsen er, drager han aldrig forhastede slutninger. Han fremlægger hvad han kan se og hvad han derfor kan stå ved. Derfor er hans bog om rejsegilderne en god bog om en skik, der iøvrigt herhjemme er langt mere varieret, end man hidtil har gået og troet.

Iørn Piø.

Gustav Henningsen: Fra heksejagt til heksekult 1484-1984

Gyldendals forlag i samarbejde med Foreningen Danmarks Folkeminder 1984. 139 s., ill. ISBN 87-00-16882-3. Kr. 139.

Merete Birkelund: Troldkvinden og hendes anklagere

Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede. Arusia - Historiske skrifter III 1983. 171 s., ill. ISBN 87-88032-04-3. Kr. 100 excl. moms.

To nye bøger er blevet lagt på bogdisken om det altid pirrende emne: hekseri og trolddom. Den ene er en lærebog om hekse og heksetro gennem et halvt årtusinde, især adresseret til elever i gymnasiet og

på hf, fra en af hekseforskningens efterhånden store, gamle mænd, Gustav Henningsen. Den anden er Merete Birkelunds omarbejdede – men stadig højst universitetsprægede – historiespeciale fra 1981 om de danske trolddomsprocesser i 15- og 1600-tallet.

Fra heksejagt til heksekult er disponeret som en materialesamling. Forskellige aspekter af emnet belyses i tid og rum ved hjælp af grupper af samtidige kilder, der med pædagogisk flair stilles sammen under følgende overskrifter: Broder Francescos hekselære (1608), Sabbatbilleder (ca. 1450–1710), Pastor Hualdes heksejagt (1609–11), Heksetro og heksegalskab, Danmarks sidste heksebrænding (1693) samt Det tyvende århundredes hekse. Vel vidende at disse håndplukkede kildegrupper hverken kan eller bør stå alene, har Gustav Henningsen givet dem en både afklaret og relativ grundig introduktion med på vejen. Indledningsvis bliver gjort rede for det veritable supermarked af myter, der har eksisteret og fortsat eksisterer, når det gælder at forklare og forstå heksene og deres onde gerninger. Gustav Henningsen skærer igennem over for al »sludder«, uden pardon og for at kunne konkludere: »Først når vi vender os til omgivelserne og betragter heksetroen i dens sociale sammenhæng, begynder vi at forstå, hvorfor så mange mennesker blev mistænkt for at være hekse« (s. 19). Ud fra denne, som han kalder det, etnologiske synsvinkel betragter Gustav Henningsen heksene som syndebukke for omgivelsernes behov og fantasier og ivrer for, at disse heksetroende omgivelser fortjener fuld så megen opmærksomhed som heksene selv. Om ikke mere. Afslutningsvis gøres regnebræddet op – hvad ved vi om heksene og om heksetroen. Om hvad ved vi ikke. Trist nok må så centrale spørgsmål som f.eks. hvorfor hekseprocesserne ophørte og ikke mindst klassikeren, hvorfor rundt regnet 80% af de anklagede troldfolk i Europa var kvinder, fortsat henregnes til den sidste kategori, de uløste gåder.

Kun på eet punkt, synes det mig, har den ellers sikre hånd rystet i denne introduktion. Gustav Henningsen fornægter såvel »den folkelige opfattelse, hvor man skelnede mellem at »gøre godt« og at »gøre

ondt« som den »juridiske, hvor man skelnede mellem »ægte trolddom« og »uægte trolddom«, alt efter om der forelå djævelpagt eller øj« – for i stedet at definere en heks som »en mandlig eller kvindelig person, der tillægges magiske handlinger med skadelig indflydelse på omgivelserne ... Viser det sig, at en for hekseri beskyldt person har praktiseret en form for forgørelsesmagi ... så er han slet ikke nogen heks, men en troldmand« (s. 22). Definitionen er, således som Gustav Henningsen selv fremhæver, »operativ«. Om den tillige er operationel er derimod en ganske anden sag. Jeg er ikke overbevist om, at en sådan ahistorisk definition lader sig overføre meningsfuldt på det kildemateriale, danske hekseforskere plejer at arbejde med: akter fra retssager der typisk er rejst af privatmænd – og som sådan et materiale, der er kommet til verden takket været de to just nævnte og af Gustav Henningsen forkastede, folkelige og juridiske definitioner.

Modsat Gustav Henningsen tager Merete Birkelund i *Troldkvinden og hendes anklagere* udgangspunkt i disse samtidige definitioner. I centrale afsnit af bogen behandles for det første den juridiske baggrund for de danske trolddomsprocesser, den materielle strafferet ses i forhold til straffeprocessen. Og for det andet kontrasteres en folkelig heksetro med en lærd ditto. Den første er den form for jordnær heksetro – den tro på *maleficium* – vi møder i retssag efter retssag, »centreret omkring enkeltstående, konkrete skadesforhold« (s. 104), det være sig i form af smør-, mælke- og fisketyveri eller anslag mod dyr og menneskers liv og legeme. Den sidstnævnte karakteriseres ved sin fokusering på kætteri og djævelpagt og har formentlig alene været god latin blandt en lille klike af teologer i det 16.–17. århundredes Danmark. Ikke desto mindre var det denne lærde tradition, der kom til at sætte sit præg på lovgivningen. Indgåelse af djævelpagt fremstod således fra 1617 til 1866 som den hårdest kriminaliserede af samtlige danske trolddomsforbrydelser. Her blev foreskrevet bål og brand. For troldfolk, der har gjort sig skyldige i mindre skadelige »overtroiske handlinger« som signen og manen kunne der højst blive tale om formuekonfiskation og/eller forvisning. Og for

dem, der forsæltigt forvolder andre skade »med galne, indbildede kunster«, bestemmes straffen til livsvarig frihedsberøvelse.

Selv bedyrer Merete Birkelund, at hun så langt fra har haft til agt at skabe »endnu en »hug- og stikfast« hekseteori« (s. 7). Dog antyder titlen på bogen – »og hendes anklagere« – at hun nøjagtig som Gustav Henningsen er tilbøjelig til at lægge den afgørende vægt på de heksetroende, på »anklagere«. Men teorier er som sagt ikke Merete Birkelunds ærinde. I stedet vil hun »fremlægge et kildemateriale og fortælle, hvor meget (og ofte hvor lidt!) vi kan uddrage af det« (s. 7). Intentionen er prisværdig. Og frasen den universitære spændetrøje – der er afsnit, overskrifter og under-overskrifter til irriterende overflod, og der er intet forsøg gjort på at indarbejde de ialt 32 siders bilag på bilag organisk i selve teksten – ja så tager Merete Birkelunds bog sig ved første øjekast ud som en indsigtfuld fremstilling af de danske troldomsprocesser, baseret på kilderne. Jeg skriver med vilje »ved første øjekast«. For det grundlag, bogen hviler på, er et kønt korthus. Merete Birkelund har foretaget selvstændige kildestudier for tre østjyske lens vedkommende: Århusgård, Skanderborg og Åkjær. Studierne har bestået i en gennemgang af de delvist bevarede dombøger fra det nørrejyske landsting i Viborg 1618–1638, suppleret med lensregnskaber. Men landstinget var en appeldomstol; og selv om det siden 1576 var lov, at alle skyldigkendelser i trolddomssager skulle appelleres til landstingene, er det utilstedeligt nonchelangt, når Merete Birkelund afstår fra at udforske de bevarede underretsprotokoller fra de tre len under henvisning til, »at udbyttet af at gennemgå dem må forventes slet ikke at stå mål med anstrengelserne« (s. 20). Jeg skal ikke bestride, at der trods alt må kunne drages bæredygtige konklusioner på baggrund af de ialt 46 registrerede østjyske processer – eftersom det »kun« vil være ikke-skyldig kendelserne, der falder gennem nettet. Men det kan der til gengæld *ikke* af den generelle, landsdækkende undersøgelse, Merete Birkelund har foretaget ud fra en rodebutik af »domssamlinger, Kirkehistoriske Samlinger, Danske Magazin, enkelte monografier samt lokalhistorisk litteratur,

fortrinsvis amtsårbøgerne« (s. 19). Dette materiale kan være nok så omfattende (ialt 430 processer er registreret), men så længe det er passeret gennem tilfældige hænder, og så længe det er produceret med de mest forskelligartede og ikke altid lige lødige motiver (se Jens Christensen og Jens Chr. V. Johansen i Fortid og Nutid 29, 1981, s. 15 ff), står vi på fuldstændig bar bund med hensyn til dets repræsentativitet og udsagnskraft. Tankevækkende nok gør Merete Birkelund selv opmærksom på, at blot 2 af processerne i det originale østjyske kildemateriale kan genfindes i den trykte litteratur. En sådan generel undersøgelse, funderet som den er på mere eller mindre dubiøse sekundær litteratur, er derfor ubrugelig.

Kort sagt: en ganske vellykket lærebog, der også har interesse for andre end gymnasiaster og hf-studerende, og et temmelig mislykket historiespeciale.

Henrik Stevnsborg.

Lokalhistoriske småtryk

Knud Prange: Lokalhistoriske kilder –

hvorfor, hvordan og hvorledes
Småtryk nr. 10, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 24 s., kr. 14,60.

Knud Prange: Lokalhistorikeren som forsker og skribent

Småtryk nr. 11, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 16 s., kr. 12,20.

Luise Skak-Nielsen: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning

Småtryk nr. 12, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 22 s. ill., kr. 24,40.

Knud Prange:

Slægtshistorie/lokalhistorie

Småtryk nr. 13, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 16 s. + 1 farveplanche, kr. 18,30.

Rita Holm: Breve til amtmanden.

Kilder til 1700-tallets lokalhistorie

Småtryk nr. 14, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1984, 16 s. ill. kr. 18,30.

Disse fem »småtryk«, som er udgivet af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet, er særtryk af artikler, der har været bragt i forskellige tidsskrifter i tidsrum-

met 1976–83, de tre skrevet af lederen af Lokalhistorisk Afdeling, én af en museumsinspektør og én af en amatør.

Nr. 10 er særtryk af en artikel i Historie & Samtidsorientering, men suppleret med en litteraturliste, som senere blev bragt i samme tidsskrift. Det er formodentlig forklaringen på, at den oprindelige titel: Lokalhistoriske kilder – hvorfor og hvordan, har fået tilføjet et »hvorledes« efter »hvordan« i småtryk-udgaven! Teksten handler hovedsagelig om anvendelse af lokalhistorie i undervisning, men den almindelige lokalhistoriker kan vel også finde et par tips om benyttelse af utrykte kilder, specielt folketællingerne. Også den kommenterede litteraturliste kan være nyttig.

Nr. 11 stammer fra Fortid og Nutid og har nærmest karakter af et debatindlæg, hvor bl.a. en tidligere skribent i tidsskriftet får svar på tiltale. Selv om man må indrømme, at småtrykket handler om meget relevante problemer inden for den lokalhistoriske forskning: forholdet mellem fagmanden og amatøren, mellem lokalhistorie og righistorie m.m., og selv om de fremførte synspunkter (efter anmelderens mening) er overbevisende og rigtige, er det et spørgsmål, hvor velegnet en artikel af denne art er til udgivelse som selvstændig publikation. Denne fornemmelse forstærkes af, at artiklen oprindeligt blev bragt i et let tilgængeligt tidsskrift, som bør være velkendt af enhver lokalhistoriker.

Helt anderledes er nr. 12, der er et særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift. Det er en praktisk vejledning i benyttelse af brandtaksationer som kilder, og med de mange lærerige eksempler giver det et glimrende indtryk af de muligheder, der derved åbner sig. Nr. 13, der ligeledes stammer fra Personalhistorisk Tidsskrift, giver ideer til henholdsvis slægtshistorikere og lokalhistorikere om udvidelse af deres undersøgelser ind på nabodisciplinens område til fornøjelse for begge parter. Endelig giver nr. 14, der oprindeligt stod i Fortid og Nutid, mange gode eksempler på anvendelse af en god, men noget uoverskuelig kilde, nemlig breve til amtmændene.

Som det vil fremgå, er disse fem småtryk af vidt forskellig art, umiddelbart skulle man synes, at man kunne have mest nytte

af dem, der indeholder konkret vejledning, men naturligvis tager ingen skade af de teoretiske overvejelser om lokalhistoriens rolle og placering. Hvis man har lyst til at læse den slags, kan man altså nu få nogle artikler om emnet til en overkommelig pris. Hvis man da ikke foretrækker at læse dem i de tidsskrifter, hvor de oprindeligt blev bragt.

Viggo Petersen.

Poul Halkjær Kristensen: Danske tinnmærker

Ved Holger Rasmussen, 119 + 3 s., ill., 1983, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck A/S, København. ISBN 87-17-05139-8. Kr. 148.

Dansk Kulturhistorisk Museumsforening besluttede på sit årsmøde i 1942 at påbegynde en systematisk, landsomfattende tinnmærkeundersøgelse. Man opfordrede museumskolleger til at indsende oplysninger om kandestøbere og deres mærker, og man forventede arbejdet tilendebragt og resultatet publiceret i løbet af få år. Trods optimismen i de første år trak sagen ud, og det blev den i 1942 nyudnævnte museumskonsulent Poul Halkjær Kristensen, der kom til at udføre det store arbejde med dels registrering af det indsendte stof, dels indsamling af supplerende materiale, og resten af livet arbejdede han med danske kandestøbere og deres mærker.

Inden sin død i slutningen af november 1980 havde Halkjær Kristensen anmodet overinspektør Holger Rasmussen om at overtage udgivelsen af det indsamlede materiale, der efter Halkjær Kristensens død i sin helhed er overført til Dansk Folkemuseum. Det er denne udgivelse, der nu foreligger, med Chr. A. Bøje: »Danske Guld- og Sølvsmedemærker« som forbi- lede.

Bogen indledes med kapitler over »Studiet af danske tinnmærker« og »Kandestøberne og laugsorganisationen«. Derpå følger en oversigt over »Oldermænd i det københavnske kandestøberlaug«, en redegørelse for »Udgivelsesprincipper« og oplysninger om »Kildedsteder og forkortelser«. Tilsvarende afsluttes bogen med en »Alfabetisk mesterfortegnelse« og et løst ind-

lagt »Register over mesterinitialer« på 3 sider.

Bogens hovedafsnit er fortegnelsen (s. 23–105) over 509 navne på kendte og identificerede kandestøbere inden for det nuværende Danmark. Enkelte af disse navne er »gængangere« i de tilfælde, hvor en mester har arbejdet i flere byer. Mestrene er ordnet byvis, først København, derpå provinsbyerne i alfabetisk rækkefølge. Mestrene er nævnt kronologisk efter det år, hvor mesterprøve er aflagt, og optagelse i lauget har fundet sted, subsidiært det år, hvor borgerskab er opnået. Hvor sådanne oplysninger ikke er fundet, bestemmes rækkefølgen af det år, vedkommende nævnes første gang i kilderne. Ved de enkelte mestre er meddelt personalhistoriske oplysninger, hvor sådanne har været tilgængelige, bl.a. oplyses slægtsforbindelser, læreplads eller -pladser og evt. ejendomsbesiddelser. Desuden er anført udvalgte arbejder med angivelse af deres tilhørsforhold.

Medtaget er ikke oplysninger om kandestøbersvende, selv om sådanne findes i Halkjær Kristensens seddelkartotek.

Fra 190 mestre er der fundet og gengivet ét eller flere mærker som afslutning på de pågældende mesterbiografier. Gengivelsen er foretaget på grundlag af fotografiske optagelser, hvoraf hovedparten forelå. Mange af disse fotos manglede imidlertid målangivelse. Det har derfor ikke været muligt at gengive alle mærker i det ideelle forhold 1:1, men gengivelserne er absolut anvendelige til identifikation af tilsvarende tinmærker. De fotografiske optagelser er foretaget af fotograf Niels Elswing, Nationalmuseet, og af læge Jens Halkjær Kristensen. Efter mesterlisten følger 7 uidentificerede mestermærker.

Desværre er der ikke altid krydshenvisninger ved de personalhistoriske oplysninger. Som eksempel kan nævnes, at det under Erik Andersen, Kbh., (s. 28) anføres, at han er broder til Oluf Andersen (Kogell), Kbh.; men under denne (s. 26) står der intet om broderskabet. Et andet eksempel: under Hans Pedersen Riber, Kbh., (s. 28) anføres »bor matr. nr. 44 Strand kvarter, som 1681 afhændes til Søren Sørensen Muus sen.«; men under sidstnævnte (s. 29) anføres denne handel ikke, der står

blot »bor 1689 Hyskenstræde, Strand kvarter«. Ifølge plan 6 af grundtaksten af 1689 i H. U. Ramsing: »Københavns Historie og Topografi i Middelalderen«, bd. III, ligger matr. nr. 44 Strand kvarter netop ud til Hyskenstræde, så det er uden tvivl også den samme ejendom, der henvises til i 1681 og i 1689.

Manglende koordination af navneformer foreligger mellem på den ene side listen over oldermændene i det københavnske kandestøberlaug (s. 16 f) og på den anden side mesterlisten og den alfabetiske fortegnelse herover. Således findes oldermændene Søren Pedersen (1669–73) og Peder Hansen (1678–84) ikke umiddelbart i den alfabetiske mesterfortegnelse (s. 108 ff), thi her og i selve mesterfortegnelsen benævnes de henholdsvis Søren Pedersen Wieborg og Peder Hansen Ærøboe og står kun under henholdsvis W og Æ i den alfabetiske fortegnelse.

Brugerne af bogen kan endvidere beklage, at den alfabetiske mesterfortegnelse ikke er udarbejdet som et egentligt register. Hvis dette havde været tilfældigt, kunne f.eks. oplysningerne om lærepladserne let udnyttes til at finde minimumstal for lærlinge, uddannet af de enkelte mestre.

Selve den alfabetiske mesterfortegnelse indeholder enkelte inkonsekvenser: Peder Christian Magoni (s. 114) er opført to gange, dels som mester i Fåborg, dels som mester i Ringkøbing, selv om det af biografierne (s. 59 og s. 83) klart fremgår, at det er en og samme person; derimod er Christen Olufsen Saxtorph (s. 117) kun opført én gang med oplysning om, at han var mester i Roskilde og i Ålborg og med henvisning til begge biografier. Ved navnet Christen Olufsen Saxtorph mangler der i øvrigt en stjerne i den alfabetiske mesterliste, idet der ikke i bogen er gengivet noget stempel af ham.

Endelig kan det anføres, at forkortelseslisten (s. 21 f) mangler enkelte oplysninger, f.eks. om KBM (s. 29), VHM (s. 100) og ÅHM (s. 101), men disse forkortelser er dog gennemskuelige.

Trods de nævnte »skønhedspletter« er det med virkelig glæde, at den danske museumsverden modtager bogen om de danske kandestøbere og deres mærker.

Såvel den oprindelige indsamler af materialet som udgiveren fortjener stor tak for resultatet.

Gunner Rasmussen.

Bodil Tornehave:

Bornholmske urmagere

175 s., ill., fotos: Stig Benzon, tegninger: Søren Hansen. 1983. København, Kreditforeningen Danmark. Rønne, Bornholms historiske Samfund, ekspedition: William Dams Boghandel A/S, 3700 Rønne. ISBN 87-88419-06-1. Kr. 130.

I den foreliggende bog har den kyndige arkivforsker Bodil Tornehave på grundlag af arkivalske studier ikke blot – som det fremgår af titlen – fremlagt en fortegnelse over Bornholms urmagere, men også givet en bred og indgående skildring af selve urmageriets opståen og udvikling på klippeøen i perioden 1744–1894.

Den historiske fremstilling, der fylder bogens første halvdel, tager sit udgangspunkt i strandingen natten mellem 15. og 16. november 1744 på kysten mellem Rønne og Hasle af et hollandsk skib, som bl.a. medbragte »en kasse med 5 klokker og et fad med lodder dertil«. Behandlingen og istandsættelsen af dette strandingsgods resulterede i 8 selvlærte urmagere og dermed i starten af det bornholmske urmageri. Håndværket kulminerede i 1840'erne og –50'erne med det absolutte maksimum i 1847, hvor der eksporteredes 1989 ure fra øen, hvorefter urmageriet gik tilbage og ebbede ud omkring år 1900. I de ca. 150 år fremstilledes næsten udelukkende standure, dog produceredes også i mindre målestok taffelure fra 1790'erne.

I den udstrækning, arkivalierne tillader det, redegøres der for ureksporten fra øen og for priserne på urene. Specielt omtales de forskellige forsøg såvel i slutningen af 1700-årene som i første halvdel af 1800-årene på at forbedre urenes kvalitet ved indkaldelse af ikke-lokale urmagere, ved udsendelse af enkelte af øens unge urmagere på studierejser til København og ved indkøb af urmagerværktøj til fælles brug. Særligt indgående omtales ordningen med de »stemplede« ure, omfattende såvel standure som taffelure, der fremstil-

ledes i perioden 1821–1842, og som solgtes med garantibevis til priser, der lå over de almindelige ures. Det var professor H. C. Ørsted og landmåler L. Esmarch, der stod bag, og som med statsstøtte fik skabt et cirkulerende fond, der udbetalte forskud til urmagerne ved levering af færdige og godkendte ure, der stempledtes med ordet »BORNHOLM«. Ordningen virkede via »Urmagerselskabet på Bornholm«, der allerede i 1821 ændredes til »Rønne Urmagerinteressentskab«, og ophævedes i 1844. Formålet med ordningen var også at bryde den økonomiske afhængighed, som mange urmagere var kommet i til de bornholmske skippere og købmænd, der opkøbte urene hos urmagerne, og som solgte urene på de steder i ind- og udlandet, hvortil de sejlede.

Til brug ved tidsbestemmelse af usigtede, bornholmske standure findes i bogen billedserier i farver af såvel hele standure som af detaljer af urene, f.eks. urskiver, værkplader og værkpiller. Desuden findes der tegnede serier af urkasser, af detaljer af empirekasser og af visere.

En betydelig landvinding i kendskabet til de bornholmske ure er forfatterens udpegning, bl.a. via regninger i skifterne efter urmagere og deres enker, af 9 bornholmske snedkere og 11 bornholmske malere som henholdsvis fremstillere af urkasser og malere af kasser og skiver. Identifikationen af snedkerne vanskeliggøres ved, at det ofte var mellemhandlerne, der parrede urkasser og -værker sammen, da begge dele fremstilledes i standardmål.

Også de specielle »viseure« – ure almindeligvis med 24 timers gangværk, men uden slagværk – der fremstilledes af de bornholmske urmagerlærlinge under uddannelsen, er der gjort rede for. Disse værker kunne enten indsættes i almindelige standurkasser eller hænges på væggen med en simpel afdækning omkring værket. I sidste tilfælde er der tale om den bornholmske »væggesmed«.

Bogens sidste halvdel indeholder biografier. Først 221 biografier over urmagere, der er dokumenteret ad arkivalisk vej. Medtaget er alle urmagere, der på Bornholm har enten 1) taget borgerskab, eller 2) ejet ejendom, eller 3) stiftet familie og bosat sig, eller 4) været optaget i Rønnes skatte-takst før 1850. Efter 1850 skatteansattes

også svendene. Urmagernavne, der kun kendes fra ure, er derimod ikke medtaget. Biografierne er ordnet kronologisk efter det tidspunkt, hvor urmagerne begyndte selvstændig virksomhed. De oplyser foruden almindelige personalhistoriske data også evt. børn, bopæl og ejendomsbesiddelser samt andre relevante oplysninger. I størrelse varierer biografierne fra 52 linier (Niels Espersen, o. 1785–1858) til 6 linier (Niels Henrik Pedersen, f. o. 1868, udvandet til Amerika o. 1890).

Endvidere findes en liste over 109 lærlinge og svende med mindre biografier, varierende fra 11 til 1 linie. Baggrunden for denne liste er, at svendene kunne sidde i deres logi og fremstille ure uden nødvendigvis at blive beskattet.

Bogen afsluttes med et register for hovedteksten og mesterbiografierne. Registreret medtager altså ikke lærlinge og svende. Til gengæld indeholder det oplysninger om i alt 8 personer og virksomheder, der i dette århundrede har efterlignet de gamle bornholmske standure.

Et fælles register omfattende hovedteksten samt mestre, svende og lærlinge ville have lettet brugen af bogen som opslagsværk. En anden ting, der også vanskeliggør en hurtig orientering i bogen, er, at de sidste 6 af de i alt 9 tabeller i hovedteksten mangler overskrifter, som angiver tabellernes indhold. Nu må oplysningerne findes i selve teksten.

Bodil Tornehaves bog er den hidtil fyldigste redegørelse såvel for selve det bornholmske urmageris udvikling som for håndværkets enkelte udøvere. Bogen er derfor uvurderlig ikke blot for dem, der interesserer sig for urmageriet på Bornholm og i hele landet, men også for alle, som søger personalhistoriske oplysninger.

Gunner Rasmussen.

Frederic Hale: Danes in North America

University of Washington Press. Seattle and London. 231 s. ISBN 0-295-96089-2. US \$ 19.95.

Man kan ikke se det på titlen af denne bog om danske udvandrere. Men det er altså en brevsamling. Forfatteren, den amerikanske historiker Frederic Hale, opholdt sig

flere år i 1970'erne i Skandinavien overvejende i Norge, men gjorde også ophold i Danmark på jagt efter breve fra danske udvandrere i Amerika. Resultatet af disse studier er denne udmærkede kildesamling, den første af sin art på amerikansk. Alle de gamle brevsamlinger er altså oversat fra dansk. Det kan ikke undgå i nogen grad at tage duften af dem. Det primitive, ofte ubehjælpelige ved disse breve til familierne, bliver erstattet af en formfuldendt, moderne amerikansk sprogdragt. Men det er jo den eneste vej til at gøre disse vigtige bidrag til amerikansk etnisk historie tilgængelige for det store publikum i USA. Kun nogle få af efterkommerne efter de 300.000 danske, der udvandrede før 2. verdenskrig, kan jo endnu læse dansk. Interessen for denne type publikationer er stor i disse år i USA. Det er ikke alene dansk-amerikanere, der vil være købere til Hale's bog – lokalhistoriske foreninger i mange af de amerikanske stater dyrker etnisk historie i bredden og kan i disse breve til slægtninge i Europa finde væsentlige bidrag til deres områdes fortid.

Der er udkommet tilsvarende brevsamlinger for norske og svenske udvandrere i Amerika. De er blevet »klassiske« og er genudsendt i flere oplag. Den nu udkomne dansk-amerikanske brevsamling er lige som disse delt op efter emner i en række kapitler, der hver belyser en side ved indvandrerens liv. Deres rejse over Atlanten, livet som farmere på prærien, religiøse forhold blandt danskerne og til sidst et afsnit om de mange vidnesbyrd om udvandrerens desillusion og skuffelse over den ny verden. Det er jo en ofte hørt misforståelse, at udvandrerne som flest blev velhavende amerikanske borgere. Tværtimod. Den helt overvejende del af de 300.000 nåede næppe engang det første trin på den sociale rangstige i USA. Den halvdel af dem, der tog land på prærien, gennemgik svære trængsler og utroligt hårdt slid, før end jorden gav en afgrøde. Det var først den følgende generation af dansk-amerikanere, der rigtig kunne høste, hvad de gamle pionerer havde sået.

De breve, Frederic Hale har gengivet, er gennemgående meget velvalgte. Kun i enkelte tilfælde er der mere end et brev fra den samme person, så man kan følge et

menneskes vej gennem Amerika. Dette giver læsningen et noget kalejdoskopisk indtryk, så meget mere som der ikke er taget hensyn til kronologien, breve fra 1850'erne står sammen med andre fra dette århundrede. Men det er selvfølgelig vilkårene, når den emneopdelte kapitelinddeling foretrækkes.

Hale har ikke boret dybt i arkivernes store masser af udvandrebreve. Helt overvejende har han benyttet sig af breve, der har været trykt i samtidens aviser. Dem har han fundet frem til takket være en århusiansk studerende, Jens N. Nielsen, der for nogle år siden skrev speciale om udvandringen, som den afspejlede sig i den danske presse. Nielsen gennemgik et meget stort antal danske ugeblade og overlod siden sit store register til udvandrersarkivet i Ålborg. Gennemgående er sådanne breve, som enten blev sendt direkte til aviserne eller kom via danske slægtinge (ofte for at advare mod udvandring) redigerede og »friserede«. De har ikke den oprindelighed og primitive udtryksform, der præger den helt overvejende del af posten fra USA til Danmark før 1914.

Brevene er forsynet med en 20 siders indledning og enkelte kommentarer til de enkelte breve. De sidste skulle Frederic Hale nu have udeladt, bl.a. fordi nogle af dem afslører et sammelig stort ukendskab til tidens danske historie.

Kristian Hvidt.

Simon Hempel: En Fodtur til Møns Kridtbjerger (1827)

Med indledning af Poul Tuxen. 103 sider, illustreret. Udgivet af Møns Museum. ISBN 87-88659-01-3. Kr. 78.

Der var flere guldaldermalere end dem, man nu ser på museerne. Kunsthistorikerne Charlotte Christensen og Kasper Monrad tilrettelagde i 1982 en interessant udstilling i Kunstforeningen i København, hvor de trak en række af de mere ukendte malere fra begyndelsen og midten af 1800-tallet frem i lyset. Og i et udmærket katalog skrev de om dem.

Nu slår også Møns Museum et slag for en sådan ukendt guldaldermaler, nemlig Simon Hempel. Grunden til at han er ukendt er først og fremmest den enkle, at

man ikke kender værker fra hans hånd. Man kender faktisk kun den rejsebeskrivelse, han i 1827 skrev om sin fodtur fra København til Møns Klint, og som kunsthistorikeren Poul Tuxen nu har udgivet for Møns Museum. Den viser til gengæld et vagent og levende gemyt.

Rejsen var ikke lang, men den var til fods, og så er der slet ikke så kort fra København til Møn. Simon Hempel sendte manuskriptet til sin far, boghandleren, trykkeren og avisejeren Søren Hempel i Odense, selvfølgelig med det ønske, at faderen skulle udgive det. Det gjorde han imidlertid ikke. Manuskriptet var gemt og næsten glemt, indtil det dukkede op for et par år siden. Om Simon Hempel vides iøvrigt ikke meget. Han forsvandt på et tidspunkt ud af landet, vistnok til Tyskland, og udgiverne har ikke fundet flere spor af denne charmerende maler uden billeder.

Begyndelsen af 1800-tallet var de fantasifulde fodtures tid, og mon ikke både Hoffmann og Eichendorff har stået faddere til Hempels rejsebeskrivelse med dens pludselige skift mellem nøgtern iagttagelse og fantasistykker og drømme? Under alle omstændigheder er det en morsom lille bog. Den er let i tonen – lidt affekteret, men det skulle den slags være – og den er formet med et vist litterært greb ved sammenstillingen af Hempel, der er indbegrebet af sværmerisk romantik, og rejsekammeraten, landskabsmaler N. Larsen, der er jordnær, sparsommelig og saftigt bandende. Der er lidt af don Quijote og Sancho Panza i de to.

Hempel ser godt. Som den maler, han er, bemærker han, hvordan havet ved Køge under de mørke skyer bliver »staalsort« og mågerne skrigende hvide (det er næsten en marine af Erik Paulsen); han noterer med forskrækket præcision, hvilke krybdyr og padder de møder undervejs, og han undrer sig over de døde, tørre og helt stive ræve, de finder på stranden nedenfor Møns Klint, men får forklaringen: Rævene er blevet jaget ud over klinten under grevens klapjagter. – De to malere maler også. Desværre klistrer deres endnu ikke helt tørre malerier sammen på hjemvejen, og derved spoleres det billedkunstneriske udbytte af rejsen.

Den violinspillende Hempel og den næ-

rige Larsen besøger herregårde undervejs, de indkvarteres hos en skovfoged ved klinten (ham lærer de at drikke urtete), de besøger både gode og dårlige kroer og bånder de sløve, kortspillende færgfolk ved Kalvehave langt væk. De møder sågar også en fed jysk kvaksalver, der æder for fem og kurerer døve bønder på stribe. Der er hyggelig læsning i bogen og adskillige værdifulde kulturhistoriske glimt, f.eks. den lille dialog med jøden, der snakker gebrokkent.

Måske kunne udgiveren i højere grad have understreget det kulturhistorisk værdifulde i rejsebeskrivelsen, men kommentaren er desværre noget ujævn. Bl.a. oplyser udgiveren omhyggeligt om betydningen af det almindeligt kendte udtryk »sirenernes sang«, men lader mindre kendte sager ligge. Et sted hører man f.eks., at de to malere har fået dårlig mave af for meget surt øl, og at de tørrer sig med forhåndenværende papir, bl.a. »Tønders Halvtimeslæsning«. Det kommenterer Tuxen ikke, men det er altså den bekendte litterat Jøns Peter Tønders (1773–1836) lille morskabsblad, der udkom fra 1814–1830, som får sin bekomst. Et andet sted fortæller Hempel, at de to spiller »Kai« på stranden nedenfor Møns Klint. En kommentar om, hvad denne – vist idag lidet kendte leg – går ud på, havde vel ikke været af vejen? »Kaj« er en form for »Munk«, hvor man stiller to sten ovenpå hinanden. Derpå gælder det om at slå den øverste sten af med stenkast, at »slå hanen af hønen«. Taberen kan så blive »munket ud« af de andre ved at de slår to sten mod hinanden og siger følgende rim, der iøvrigt bl.a. er optegnet i Kerteminde, hvor Larsen kom fra:

De munke de dunker fitten a lej,

kys røven på alle de gamle grå øj.

Bogen er iøvrigt smukt illustreret med sprøde blyantstegninger af Eckersberg og andre. Men frem for alt er der afbildet et prægtigt malet prospekt af Stege set fra Lendemark mølle. Det er tilskrevet C. A. Lorenzen.

Eske K. Mathiesen.

Tove Clemmensen: Skæbner og interiører

Danske tegninger fra barok til klunketid.

Nationalmuseet, København 1984. 180 s. indbundet. ISBN 87-480-0463-4. Kr. 195.

I 1951 udsendte museumsassistent Tove Clemmensen en fornem lille bog om 26 danske interiørtegninger. På samme tid redigerede hun den kultur- og personalehistoriske serie »Danske hjem ved århundredskiftet« og nu – godt tredive år og et flittigt museumsliv senere – har dr.phil. Tove Clemmensen samlet trådene fra dengang i bogen »Skæbner og interiører. Danske tegninger fra barok til klunketid«.

Den nye bog er udgivet af Nationalmuseet i et flot udstyr, som klæder de nu ialt 51 interiørtegninger, der for hovedpartens vedkommende er reproduceret i farver. De mange og ofte charmerende tegninger spænder i tid fra 1729 til 1881, og bortset fra nogle få billeder så viser de alle repræsentative rum fra kongehusets, adelens og det højeste borgerskabs boliger. Man følger den voksende differentiering i møbelformer og ser, hvordan der op gennem 1800-årene lægges op til klunketidens tekstile orgier. For en stilhistorisk behandling er billedvalget næppe noget dårligt udgangspunkt, da elitens boliger formentlig bedst afspejler skiftende modeluner og tekniske nyheder. Spredt i de led-sagende tekster giver forfatteren mange konkrete oplysninger om vigtige stiltræk og om væsentlige fornyelser i hjemmenes indretning. Det gælder fx nye møbeltyper, belysningsformer og gardinophængninger.

Alligevel kunne man have ønsket sig en større social og kulturel bredde i udvalget af illustrationer til belysning af flere danskeres boligindretning. Fra bondemiljø har bl.a. Martinus Rørbye og Hans Smidth tegnet flere interiører, og der må også være bevaret flere billeder fra præstegårde og købstadshjem. Også den kronologiske afgrænsning af materialet kan undre. Det var Tove Clemmensen selv, der startede museernes indsamling og registrering af nyere tids møbler og boligindretning, men alligevel har hun valgt at slutte sin gennemgang af danske interiører allerede i 1880'erne. Hun forklarer i indledningen til bogen, at illustrationerne er valgt ud fra deres teknik og materiale. Det skulle være tegninger, ikke malerier eller fotografier, og det sidste sætter en naturlig øvre tids-

grænse. I øvrigt giver dette mere kunsthistoriske end kulturhistoriske udvalgs-kriterium sig det forbløffende udslag, at to af bogens fineste billeder slet ikke kunne være gengivet, hvis de ikke tilfældigvis havde foreligget som kopier udført i vandfarve på papir. Originalerne til disse billeder var nemlig malet i olie!

Allerede titlen »Skæbner og interiører« angiver, at forfatteren har ønsket at kombinere interiør-billeder og personalhistorie. Det er måske forklaringen på, at de mere anonyme folkelige miljøer ikke er repræsenteret i udvalget af billeder? I teksten til hvert interiør fortælles løst og fast om de personer, der levede i det pågældende rum. Det forekommer at være en glimrende idé på denne måde at supplere oplevelsen af interiør-billederne. Det må have været et større arbejde at efterspore de mange personer og finde oplysninger, som kunne sættes i forbindelse med boligens indretning og brug. Desværre lykkes det ikke altid, og i nogle tilfælde får de biografiske oplysninger et vel anekdotisk præg.

Interiører og personalhistorie i forening skulle sikre Tove Clemmensen en talstærk læserskare her i landet, hvor vi alle, som kobbetsmedemadammen i »Genboerne«, holder af at kigge ind ad egne og andres vindever. Alle indvendinger til trods er der megen underholdning og belæring at hente i denne bog. Den bliver forhåbentlig fulgt op med endnu et bind sprængfyldt med interiør-fotografier fra tiden efter 1880?

Poul H. Moustgaard.

Jeppe Tønsberg: Gøglere og godfolk

Dyrehavsbakken gennem 400 år. Strandbergs Forlag 1983. 72 s., ill.
ISBN 87-872-0072-4. Kr. 69,50.

Jeppe Tønsberg er leder af Byhistorisk Samling ved Lyngby-Taarbæk Kommune, hvor man har en stor samling vedrørende Dyrehavsbakkens historie. Da han samtidig er en kyndig og velskrivende lokalhistoriker, er det derfor en åbenlys god ide af Strandbergs Forlag at bede ham om at skrive en lille bog i anledning af dette forlystelsesstedes så meget omtalte 400 års jubilæum i 1983.

Det er dog mere som billedredaktør, han

brillerer i denne hyggelige godbid af et stykke folkelig kulturhistorie, der gengiver 65 stik, træsnit og tegninger. Mens hans indledning om Bakkens historie nemlig kun indeholder den mest nødtørftige traditionelle viden, så finder man blandt billederne flere, som ialfald kun sjældent har været publiceret før.

Når nu hovedvægten er lagt på billederne, kunne man nok have ønsket sig, at man havde fået en gengivelse af Peter Cramers originale maleri af Kirsten Pils kilde ved siden af det, man altid gengiver, nemlig Bernhard Olsens langt senere, omend iøvrigt meget fine eftertegning heraf.

Som et væsentligt plus ved bogen er de altid præcise henvisninger til, hvor billederne er hentet fra.

lørn Piø.

Steen Balle:

En sognerådsformand i Slemminge –

hvordan var min farfar? Eget forlag. 41 s., ill., kort. ISBN 87-981506-2-6. Kr. 45.

Da lærer Steen Balle ved Bornholms Folkehøjskole i Åkirkeby var otte år, døde hans farfar, H. P. Balle. Det var i 1958. Han kendte ham knap nok, da han levede. »Nu må jeg kende ham fra andre. Eller læse om ham. Gætte på hvilken mennesketype, han var en del af. Og der er forskel på det, man læser i avisen, og det man hører fra folk«.

I sin bog fremlægger Steen Balle ikke blot, hvad han har hørt og læst om sin farfar, der fra 1925–1936 var konservativ sognerådsformand i Slemminge på Lolland. Han fortæller også om, hvordan han har oplevet dette detektivarbejde. Det er således blevet en meget personlig bog, og Steen Balles glæder og skuffelser under arbejdet kan ganske enkelt ikke undgå at smitte af på læseren. Man føler med ham.

Da farfaderen døde, »kom jeg ikke til at savne« ham, fordi han ikke kendte ham. Når man har læst bogen står det helt klart, at det gør han nu, for nu føler han, at han kender ham.

Man kommer til at holde af den lille, meget enkle bog, fordi den så renfærdigt og så åbent bekender sin følelsesmæssige baggrund.

lørn Piø.

Indsendt litteratur

- ALLE TIDERS ODSHERRERED 1984. Udg. af Odsherreds Museum. Red. Ole Strandgaard. ISSN: 0108-9846.
- ANDERSEN, DINES: SÆRFORSORGENS UDLÆGNING. Situationen for psykisk handicappede og døve. Publikation 128. Socialforskningsinstituttet. 172 s. 45 kr. ISBN 87-7487-248-6.
- ANDERSSON, KARL-GUSTAF, STÅLE DYRVIK, GISLI AGUST GUNNLAUGSSON, ULLA JOHANSON, HARALD JØRGENSEN, JANINA KOWALIK, SVEN MALMBERG, PANU PULMA: OPPDAGINGA AV FATTIGDOMEN. Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. ISBN 82-00-06662-2.
- BACH, HENNING BJERREGÅRD: DE LEDIGES JOBSØGEADFÆRD. Socialforskningsinstituttets studie 50. Kr. 70. ISBN 87-7487-256-7.
- BACH, HENNING BJERREGÅRD m.fl.: SAMFUNDSVIDENSKABELIG LITTERATUR OM ARBEJDSTIDSNEDEÅTTELSER. Socialforskningsinstituttets studie 49. 109 s. Kr. 40.00. ISBN 87-7487-255-9.
- BERETNING OM SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS VIRKSOMHED 1. JANUAR – 31. DECEMBER 1983 OG ARBEJDSPLANER. Afgivet af Socialforskningsrådet. København 1984. ISBN 87-7487-244-3.
- BIRCH, ALEX: DØDENS BIOLOGI I. Branner og Korch 1984. 152 s. Kr. 128. ISBN 87-411-4934-3.
- BONDESKIFTER I SMØRUM OG LILLE HERRED 1644–48. Udg. v/ Jørgen H. Andersen. Landbohistorisk Selskab 1984. ISBN 87-7526-022-0.
- CHRISTOFFERSEN, MOGENS NYGAARD: BREV, TELEFON, BESØG. En vurdering af anvendte dataindsamlingsmetoder. Socialforskningsinst. studie 51. 146 s. Kr. 50. ISBN 87-7487-261-3.
- DANSKE DOMME 1375–1662. De private domssamlinger. VII: 1609–1662. Rigens Ret. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. C. A. Reitzel. København 1984. 454 s. Kr. 488. ISBN 87-87504-80-4.
- DANSK JAGT KALENDER 1985. Jægerens Lommebog. Red. Jørgen R. Krag. Branner og Korch. Dansk Jagtforening. 184 s. Ill. Kr. 34,00.
- DAVIDSEN, H. B.: A GEMMER MIKALIUS! – erindringer fra 42 års præstegerning i Himmerland. Red. Lars Davidsen. Eget forlag. ISBN 87-981769-0-0.
- FAG OG ERFARING. Nogle skolefags forhold til eleverfaringer. Et bidrag til undervisningslæren. Red. Thorkild Borup Jensen og Hans Vejleskov. I serien Munksgaards Undervisningsbibliotek. 1984. 167 s. ill. 122 kr. ISBN 87-16-09729-7.
- »FRA DET NU FORSVUNDNE BRØNDBY«, »... ESBJERG«, »... HORSENS«, »... HØJE-TAASTRUP«, »... NØRREBRO«, »... SOLRØD«, »... TORSLUNDE-ISHØJ«, »... VÆRLØSE«. De enkelte bøgernes omfang er på 96 sider m/landkort og ca. 85 fot. Kr. 62,50. Strandbergs Forlag. ISBN er henholdsvis: 87-872-0092-9, 87-872-0080-5, 87-872-0078-3, 87-872-0082-1, 87-872-0098-8, 87-872-0090-2, 87-872-0096-1, 87-872-0094-5.
- FRAM. Fra Ringkøbing Amts Museer 1983 og 1984. Museumsrådet i Ringkøbing Amt. ISBN henholdsvis 87-88412-02-4 og 87-88412-04-4.
- FYN I ILLUSTRERET TIDENDE 1859–1869. Henrik M. Jansen. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum. Bind 9. Svendborg 1983.
- GJERDI, TROND: SNEKKER. Institutt for etnologi, Universitetet i Oslo. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. ISBN 82-00-06967-2.

- GODSEJERRØSTER. Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735–1770. Udg. Landbohistorisk Selskab. København 1984. 320 s. ill. Kr. 128. ISBN 87-7526-018-2.
- GRANDELL, AXEL: KARVSTOCKEN. En förbisedd kulturbärare. Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag 1982. ISBN 951-900-91-7.
- GRAUGAARD, ESBEN: R. FÆRCH'S TOBAKSFABRIK HOLSTEBRO 1869–1961. Mennesker og tobak i et århundrede. Holstebro Museum 1984. Kr. 90. ISBN 87-87522-06-3.
- GRAVERSEN, JØRGEN OG INGER KOCH-NIELSEN: FÆLLES FORÆLDREMYNDIGHED VED SEPARATION OG SKILSMISSE. To artikler. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 43. 72 s. Kr. 35. ISBN 87-7487-254-0.
- GRENAA OG OMEGN FØR OG NU 1983. Red. P. S. Johnsen. ISBN 87-87629-23-2.
- GRØNHØJ, BODIL OG PER SCHULTZ JØRGENSEN: DEN FAMILIEORIENTEREDE DAGINSTITUTION. Socialforskningsinstituttets publikation 132. 168 s. Kr. 60.00.
- HÅNDARBEJDE. Et undervisningsfag i samfundsmæssig sammenhæng 1880–1980. En bibliografi af Minna Kragelund i samarb. m. Ebbe S. Overbye og Danmarks Lærerhøjskoles Bibliotek. Bibliotekscentralens Forlag 1984. Kr. 226.75. ISBN 87-552-1070-8.
- HAASTRUP, ULLA: BILLEDBIBEL PÅ HVÆLV OG VÆG. Teksthæfte + 33 stk. dias ialt kr. 250.00. Teksthæfte alene kr. 30.50. ISBN 87-88659-00-3.
- HERALDIK I NORDEN. Heraldisk Tidsskrift, bind 5, 2. halvbind. Red. Allan Tønnesen under medvirken af Nils G. Bartholdy, Knud Prange og Ole Rostock. Udg. Societas Heraldica Scandinavica. København 1984. ISBN 87-88313-02-6.
- HEXENPROZESSE. Deutsche und skandinavische Beiträge. Herausgegeben von Christian Degn, Hartmut Lehmann, Dagmar Unverhau vom Seminar für Volkskunde der Christian-Albrechts-Universität Kiel. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins Band 12. Karl Wachholtz Verlag Neumünster 1983. ISBN 3-5290-2461-9.
- HODNE, BJARNE OG SØLVI SOGNER (RED.): BARN AV SIN TID. Fra norske barns historie. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. 196 s.
- HVAD FINDER JEG PÅ LANDSARKIVET I AABENRAA. Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Aabenraa. 1984. ISBN 87-7497-093-3.
- JANSEN, HENRIK M.: DET GAMLE SVENDBORG I FOTOS 1865–1900. Skrifter for Svendborg og Omegns Museum, Bind 7. Svendborg 1983. ISBN 87-87769-24-7.
- JENSEN, MOGENS KJÆR OG STEN MARTINI: BOLIGBEHOV I STØRRE PROVINSBYER. Socialforskningsinstituttets publikation 134. 153 s. Kr. 55. ISBN 87-7487-260-5.
- JONASEN, OTTO: GAMLE HUSE I SVENDBORG. Jævnføringsregister over ejendomsnumre samt grundejerfortegnelse for Svendborg Købstads Bygrunde 1682–1867. Udg. Dansk Komite for Byhistorie i serien Byhistoriske Hjælpebidrag, bind VII. I kommission hos Svendborg og Omegns Museum 1983. 120 s. Kr. 50. ISBN 87-87769-22-0.
- JØRGENSEN, WINNIE OG IVAN THAULOW: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 6. Klienternes levekår og problemer. Socialforskningsinstituttets publikation 130. 198 s. Kr. 55. ISBN 87-7487-250-8.
- KILDEGAARD, BJARNE: FRU EMMA GAD. En biografi. 236 s. ill. Kr. 178.00. Tiderne Skifter. ISBN 87-7445-202-9.
- KJØLLER, METTE OG MOGENS NORD-LARSEN: FORBRUGERUNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE II. Vurdering af lægeydelse. Socialforskningsinstituttets publikation 124. Kr. 50.00. I komm. hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-236-2.
- KOCH, CARSTEN OG HENNING BJERREGÅRD BACH: ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE 5. TEKNOLOGISK ARBEJDSLØSHED. JOBSØGNING. Socialforskningsinstituttets publikation 133. Kr. 30. ISBN 87-7487-257-5.
- KOCH-NIELSEN, INGER: SKILSMISSE. Socialforskningsinstituttets publikation 118. Kr. 48.00. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1983. ISBN 87-7487-237-0.

- LANTZ, MONICA: FOLKETS VISOR. Om folkelig sang för visornas vänner. LTs förlag. Stockholm. ISBN 91-36-02058-3.
- LEIN, BENTE NILSEN, NINA KARIN MONSEN, JANET E. RASMUSEN, ANNE WICHSTRØM, ELISABETH AASEN: FURIER ER OGSÅ KVINNER. Aasta Hansteen 1824-1908. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. Kr. 149. Ill. ISBN 82-00-07268-1.
- MANNHEIMS, HILDEGARD - KLAUS ROTH: NACHLASS VERZEICHNISSE. Internationale Bibliographie. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland. Udg. Volkskundlichen Kommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen-Lippe. Hefte 39. F. Coppelnrath Verlag. Münster 1984. ISBN 3-88547-285-6.
- MOGENSEN, ELSE: ASKOV. En by i Minnesota. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1984. Kr. 112. ISBN 87-17-05212-2.
- MØLLER, PER GRAU: UDSKIFTNINGEN OG DENS ØKONOMISKE OG SOCIALE FØLGER I SØNDERJYLLAND CA. 1730-1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. Studier udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 1. Åbenrå 1984. ISBN 87-7406-007-4.
- NEFA DOKUMENTATION NR. 5. Ny serie. Nordisk bibliografi for folkelivsforskere 1981. Udg. af NEFA Nordens dokumentationsudvalg 1984.
- NISSIN, MORTEN: BØRNS OPLEVELSE AF SKILSMISSE. Socialforskningsinstituttets publikation 126. Kr. 35.00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-242-7.
- NORD-LARSEN, MOGENS: ARBEJDSMILJØ OG SYGEFRAVÆR I P&T. Socialforskningsinstituttets publikation 129. 165 s. Kr. 45.00. ISBN 87-7487-251-6.
- NORD-LARSEN, MOGENS OG METTE KJØLLER: FORBRUGERUNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE III. Vurdering af hjemmesygepleje og sundhedspleje. Socialforskningsinstituttets publikation 125. Kr. 35.00. I komm. hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-241-9.
- NORD NYTT 18. September 1983. Tema: Det maritime samfund. Red.: Jarle Sanden. NEFA-Norden. ISSN: 0008-1345.
- NORD NYTT 19. December 1983. Udg. NEFA-Norden. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT 20. Marts 1984, tema: Flyktingar. Red. Ingvar Svanberg. Udg. NEFA-Norden. ISSN: 0008-1345.
- NORD NYTT 21. Tema: Tekstil og metall. Red.: Bjørg Eva Aasen, Jorun Hermansen, Anne Hoel, Anne Ragnhild Hoel, Inger Norenberg og Daniel Allen Rabuzzi. 128 s. ISSN 0008-1345.
- NØRR, ERIK: PRÆSTE- OG SOGNEARKIVER. Forsvundne og bevarede kilder til lokal-samfundets historie i det 19. årh. Med en totalregistratur over Størvring kommune. Lokalhistorisk Afd./Landsarkivet for Sjælland m.m. København 1983. ISBN 87-88510-01-8.
- NØRRE DJURS EGNSARKIV 1983 og 1984. Udg. af Nørre Djurs Egnsarkiv. Henholdsvis kr. 30 og kr. 33 samt ISBN 87-87629-22-4 og 87-981783-1-8.
- NØRREGAARD, CARL, DAVID BUNNAGE OG HANS DANKERT: BEDRIFTSSUNDHEDSTJENESTEN UNDER OPBYGNING. Socialforskningsinstituttet & Institut for Arbejds-miljø ved DTH. Publikation nr. 131. 143 s. 45.00 kr. ISBN 87-7487-249-4.
- NØRRESUNDBYS HISTORIE 1850-1970. Nørresundby byhistoriske Samling 1983. ISBN 87-981472-1-8.
- OLSEN, HENNING: EFTERLØN ELLER DELPENSION? Socialforskningsinstituttets meddelelse 42. 120 s. Kr. 35.00. ISBN 87-7487-247-8.
- ORD & SAG 3 og 4. Red.: Viggo Sørensen. Udg. af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning 1983 og 84.
- PLATZ, MERETE, HENNING OLSEN OG TROELS HANSEN: EFTERLØN OG BESKÆFTIGELSE. Socialforskningsinstituttets publikation 122. Kr. 45.00. ISBN 87-7487-240-0.
- PLOVSING, JAN, LARS ODD PETERSEN, METTE RØRBECH OG KIRSTEN JUST JEPPE-

- SEN: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 4. Socialforvaltningernes publikation 123. Kr. 55.00. I kommission hos Teknisk Forlag, København.
- PROPP, VLADIMIR: THEORY AND HISTORY OF FOLKLORE. Theory and History of Literature, vol. 5. Manchester University Press 1984. ISBN 0-7190-1461-1.
- PRUZAN, VITA, JENS-ERIK MAJLUND OG JAN SPOHR: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 5. Sociale problemer 1966-1982. Socialforskningsinstituttets publikation 127. 182 s. 48 kr. ISBN 87-7487-245-1.
- RAPPORT OM DEN VIDERE UDBYGNING AF EDB-KAPACITETEN FOR FORSKNING OG VIDEREGÅENDE UDDANNELSE. EDB-udredningsudvalget. Undervisningsministeriet, 1983.
- SANDNES, JØRN: HANDBOK I LOKALHISTORIE. Faget og metodene. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø-Stavanger. 1983. ISBN 82-00-06685-1.
- SEKS BERETNINGER FRA TEKNIKKENS HISTORIE. Red. Ole Immanuel Franksen. Strandbergs Forlag 1984. Kr. 72,50. ISBN 87-872-0053-8.
- SLÆGTSHISTORIE I SØNDERJYLLAND - en vejledning. Ved Hans H. Worsøe. Kr. 75.00. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 58. Åbenrå 1983. ISBN 87-7406-005-8.
- SOCIALHISTORIE OG SAMFUNDSFORANDRING. Forlaget Historia 3. Århus 1984. Kr. 122. ISBN 87-88052-06-0.
- SUOJANEN, PÄIVIKKI: FINNISH FOLK HYMN SINGING. Study in Music Anthropology. University of Tampere Institute for Folk Tradition. Tampere 1984. ISBN 951-44-1499-3.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1983. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. V/Dorrit Andersen, Knud Fanø og H. P. Jensen. ISSN 0106-4452.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1984. Udg. Historisk Samfund for Sønderjylland ved Dorrit Andersen og Knud Fanø. ISSN 0106-4452.
- UR GOTLANDS FOLKBILDNINGSHISTORIA. Red. Kurt Genrup. Udg. Gotlands Bildningsförbund. ISBN 91-85716-30-8.
- VESTJYLLANDS UDVIKLINGSHISTORIE CA. 1750-1914. En arbejdsrapport. Red. Flemming Just. Sydjysk Universitetsforlag, 1984. 204 s. Kr. 79.25. ISBN 87-88521-38-9.
- ÅRBOG FOR SVENDBORG & OMEGNS MUSEUM 1983. Red. Henrik M. Jansen. Udg. af Museumsforeningen Svendborg 1984. ISBN 87-87769-30-1.

